

Bakti Mária

EXPLICITÁCIÓ ÉS TOLMÁCSOLÁS

Bakti Mária

EXPLICITÁCIÓ ÉS TOLMÁCSOLÁS

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Szeged, 2022

Második, javított kiadás

Szakmai lektor: Dr. Szabó Csilla

A borítóképet Fodor Ferenc készítette

ISBN 978-615-5946-85-1 (nyomtatott)

ISBN 978-615-5946-86-8 (pdf)

Kiadja:

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2022

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás	7
Bevezetés	9
I. RÉSZ – VIZSGÁLATAINK ELMÉLETI HÁTTERE	
1. A tolmácsolás definíciói és tipizálása	13
1.1 A tolmácsolás definíciója	13
1.2 A tolmácsolás típusai	14
1.3 A szinkrontolmacsolás	19
1.4 A blattolás	20
1.5 A konszekutív tolmácsolás	20
2. Az explicitáció	22
2.1 Az explicitáció mint fordítási univerzálé	22
2.2 Az explicitáció vizsgálata a fordítástudományban	23
2.3 Az explicitáció típusai	24
2.4 Nyitott kérdések az explicitáció vizsgálatában	25
3. A tolmácsolás kutatásának főbb irányzatai és az explicitáció kutatásának szempontjából releváns modelljei	27
3.1 A tolmácsoláskutatás kezdetei, főbb paradigmái	27
3.2 A deverbilizációs modell	29
3.3 A kognitív modellek	30
3.4 Setton modellje	35
3.5 Gumul modellje a tolmácsolást korlátozó tényezőkről (<i>Model of the Interpreting Constraints</i>)	38
4. Tolmacsolás és explicitáció. Empirikus kutatási eredmények	40
4.1 Explicitáció és szinkrontolmacsolás	40
4.2 Explicitáció és blattolás	46
4.3 Explicitáció és konszekutív tolmácsolás	47

II. RÉSZ – EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK A TOLMÁCSOLÁS ÉS EXPLICITÁCIÓ TÉMAKÖRÉBEN

5. Anyag és módszer	53
5.2 A jelen kötetben ismertetett kutatások módszertanának ismertetése	55
6. Explicitáció angolról magyarra fordított és szinkrontolmácsolt szövegekben ..	58
6.2 Anyag és módszer	58
6.3 Eredmények	61
6.4 Összegzés	64
7. Explicitációs műveletek angolról magyarra blattolt szövegekben	65
7.2 Anyag és módszer	66
7.3 A szövegelemzés eredményei	68
7.4 Az esettanulmányok elemzésének eredményei	71
7.5 Összegzés	74
8. Explicitáció konszekutívan tolmácsolt célnyelvi szövegekben	75
8.2 Anyag és módszer	75
8.3 Eredmények	77
8.4 Összegzés	80
9. Empirikus vizsgálataink eredményeinek összefoglalása	81
Irodalom	84

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetemet fejezem ki dr. Klaudy Kingának, aki kezembe adta a tolmácsolás és explicitáció vizsgálatával kapcsolatos tanulmányokat, és bátorított a téma kutatására.

Köszönet illeti dr. Szabó Csillát, a BME docensét, a kötet második kiadásának lektorálásáért.

Köszönet férjemnek, dr. Fodor Ferencnek, aki meggyőződött arról, hogy ez a kötet elkészülhet, és megírása idején mindenben támogatott.

BEVEZETÉS

Jelen kötet célja, hogy bemutassa egy fordítási univerzálé, az explicitáció megjelenési formáit angolról magyarra tolmácsolás célnyelvi szövegekben. A vizsgálatokban végzős tolmácsolóképzés különböző munkamódokban tolmácsolás magyar célnyelvi szövegeit elemeztük, célunk az explicitációs műveletek előfordulási gyakoriságának és típusainak vizsgálata volt a különböző tolmácsolási módokban.

A kötet első fejezete áttekinti a tolmácsolás definícióit és típusait, majd a második fejezet összefoglalja az explicitáció típusait. A harmadik fejezet bemutatja a tolmácsolás főbb kutatási irányait, és részletesen kitér a vizsgálataik háttéréül szolgáló modellekre: a deverbálisizációs modellre, Daniel Gile energiamodelljére, Kilian Seeber kognitív terhelés modelljére, Robin Setton kognitív-pragmatikai modelljére és Ewa Gumul modelljére. A negyedik fejezet az explicitáció és a tolmácsolás kapcsolatát vizsgáló empirikus kutatások eredményeit tekinti át.

A kötet második részében empirikus vizsgálatainkat mutatjuk be. Az ötödik fejezetben a tolmácsoláskutatás módszertanának általános jellemzőit és nehézségeit ismertetjük, majd kitérünk saját empirikus vizsgálataink anyagának és módszerének bemutatására. A hatodik fejezetben az explicitációt angolról magyarra fordított és szinkrontolmácsolás szövegekben vizsgáljuk, célunk az explicitáció előfordulási formáinak összehasonlítása volt ugyanazon szöveg angolról magyarra fordított és szinkrontolmácsolás változataiban. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a fordított szövegekben gyakoribbak voltak az explicitációs műveletek, és típusaik is más mintázatot mutattak. A tolmácsolás célnyelvi szövegekben a leggyakoribb explicitációs művelet a főneves szerkezetek igésítése volt, míg a fordított célnyelvi szövegekben első helyen az a művelet szerepelt, melynek során a fordító egy forrásnyelvi elem jelentését több célnyelvi elemmel fejezi ki.

A következő vizsgálat (hetedik fejezet) az explicitációs műveletek megjelenését angolról magyarra fordított szövegekben vizsgálja. A fordított szövegekben előforduló leggyakoribb explicitációs műveletet a forrásnyelvi szövegekhez való plusz információ vagy magyarázat hozzáadása jellemezte.

Harmadik empirikus vizsgálatunkban (nyolcadik fejezet) konszekutívan tolmácsolás magyar célnyelvi szövegekben vizsgáltuk az explicitációs műveleteket. Eredményeink azt mutatják, hogy ebben a munkamódban fordultak elő a leggyakrabban az explicitációs műveletek. A legnagyobb arányban a kötőszavak hozzáadása, a konkrétabb lexikai elem használata és a diskurzusszervező elemek hozzáadása fordult elő.

A vizsgálatok eredményeit a kilencedik fejezetben összegezzük.

Kötetünket haszonnal forgathatják a fordító- és tolmácsolóképzés, illetve az alkalmazott nyelvészet iránt érdeklődő egyetemi hallgatók, a tolmácsolást oktatók és a tolmácsolás kutatói is. Reméljük, hogy eredményeink segítenek pontosabb képet alkotni a tolmácsolás aktív szövegalkotói szerepéről, és hozzájárulnak a tolmácsolás során zajló szövegalkotás jobb megértéséhez.

I. RÉSZ

VIZSGÁLATAINK ELMÉLETI HÁTTERE

1.

A TOLMÁCSOLÁS DEFINÍCIÓI ÉS TÍPIZÁLÁSA

Kötetünk első fejezetének célja, hogy áttekintse a tolmácsolás definícióit és a tolmácsoláselméleti szakirodalomban használatos tolmácsolás-tipizálásokat. A fejezet végén részletesen bemutatjuk a tolmácsolás három, tolmácsolási munkamód szerinti típusát: a szinkrontolmácsolást, a blattolást és a konszekutív tolmácsolást.

1.1 A tolmácsolás definíciója

A szakirodalomban a tolmácsolásnak számos definíciója létezik, melyek a tolmácsolást mint a fordítási tevékenység egy formáját írják le, azaz egyrészt a fordításhoz kapcsolják, másrészt kísérletet tesznek arra, hogy a tolmácsolást elkülönítsék a fordítástól (Pöchhacker 2010). A definíciók megalkotóinak többsége egyetért abban, hogy a tolmácsolás a szóbeli kommunikáció egy formája.

Szabari Krisztina a tolmácsolást közvetített szóbeli kommunikációként definiálja (Szabari 1999: 75), Gile szerint a hivatásos Fordítás¹ *professzionális kommunikációs aktus (a professional act of communication)*, és mint ilyen, *professzionális szabályok és kommunikációs szabályok* vezérlik (Gile 1995: 22). A fordítással ellentétben a tolmácsolás folyamata során a kommunikációs helyzet résztvevői tudatában vannak a kommunikációs helyzet különleges tulajdonságainak, például a nyelvek közötti és a kultúrák közötti közvetítéshez köthető nehézségeknek (Gile 1995). Mivel az érintett felek elsődleges célja a kommunikáció, a felek közötti együttműködés nagyobb mértékű, mint a fordítás során, és a hangsúly a kommunikációs helyzeten van (Gile 1995: 24). Christiane Nord a fordítást és a tolmácsolást közvetített interkulturális kommunikációnak tekinti (1997: 18).

Setton definíciója, hasonlóan Gile és Szabari definíciójához, kommunikációnak tekinti a tolmácsolást, azonban a fenti definícióknál árnyaltabb képet ad a tolmácsolásról. Setton szerint a tolmácsolás szándékos, másodlagos, élő nyelvi kommunikáció, ahol a kommunikáció nyelvváltáson keresztül történik. A kommunikáció a tolmácsolás típusától függő kognitív korlátok között zajlik² (Setton 2007: 66).

Franz Pöchhacker megközelítése némileg különbözik a fentiektől. Definíciójának alapja Otto Kade meghatározása a fordításról, melynek alapján Pöchhacker így írja le

1 Gile a *Fordítás* kifejezéssel a fordítást és a tolmácsolást jelöli.

2 „...interpreting is intentional, secondary, live linguistic communication, mediated through a change of language, under varying task-specific cognitive constraints” (Setton 2007: 66).

a tolmácsolást: „...a tolmácsolás a Fordítás³ egy típusa, amely egy forrásnyelvi (FNY) megnyilatkozás alapján a megnyilatkozásról első és végleges célnyelvi (CNY) megfelelőt hoz létre” (Pöchhacker 2004: 11). Az írott fordítással szemben a hangsúly az *első és végleges célnyelvi megfelelőre* kerül, mivel ez képezi a legjelentősebb különbséget a fordítás és a tolmácsolás között; a tolmácsoknak általában nincs lehetőségük változtatni vagy javítani a célnyelvi megfelelőn vagy újrhallgatni a forrásnyelvi szöveget. Pöchhacker (2022: 19) egy kivételt jegyez meg: a *SimConsec*, azaz a szimultán konszekutív tolmácsolási munkamódban a tolmács a FNY-i szöveget digitális eszközzel rögzíti, majd ezt a rögzített szöveget hallgatja újra és tolmácsolja konszekutív munkamódban.

Roderick Jones konferenciatolmácsolásról szóló művében (1998) nem ad pontos tolmácsolás-definíciót, azonban a tolmácsok feladatait részletesen tárgyalja. Jones szerint a tolmács feladata, hogy értelemmel töltsen meg a szöveget a célnyelvi hallgatóság számára. Ha szükséges (és lehetséges), akkor a tolmács adja meg a célnyelvi közönség számára a megértéshez szükséges információkat. Továbbá a tolmács meg is változtathatja a forrásnyelvi előadó által használt utalásokat, de csak abban az esetben, ha ez pontosan ugyanazt jelenti a hallgatóság számára, amit az előadó is mondani szándékozott. A tolmácsok feladata az is, hogy áthidalják a kulturális és fogalmi szakadékokat egy találkozó résztvevői között (Jones 1998: 4).

1.2 A tolmácsolás típusai

A szakirodalomban több, egymásnak némileg ellentmondó, részben kiforratlan vagy hiányos rendszert is találhatunk a tolmácsolás tipizálására.

Szabari a tolmácsolás három nagy típusát különbözteti meg a tolmácsolásról szóló összefoglaló művében: a szociális és összekötő tolmácsolást, a konferenciatolmácsolást és a médiatolmácsolást (Szabari 1999: 83–85). Szabari idézi Brian Harris átfogó tolmácsolás-taxonómiáját, amely a tolmácsolás módja és funkciója alapján osztályozza a tolmácsolás típusait. A tolmácsolás módja alapján Harris különbséget tesz vizuális (*visual*) és hangos (*voice*) tolmácsolás között. A hangos tolmácsolás első alcsoportja a felszereléssel végzett tolmácsolás, idetartozik például a szinkrontolmácsolás és az élő feliratozás. A másik alcsoport a felszerelés nélküli tolmácsolás: például a suttogó tolmácsolás, az összekötő és a konszekutív tolmácsolás. A tolmácsolás funkciója szerint Harris különbséget tesz a konferencia-, bírósági, katonai és kíséretolmácsolás között (Harris 1994, idézi Szabari 1999: 85–86).

3 Pöchhacker a tolmácsolást fordítási tevékenységnek tekinti, a Fordítás egy típusának. A Fordításnál azért indokolt a nagy kezdőbetű használata, mivel a szót általános, hiperoním értelemben használja („The capital initial is used to indicate that the word appears in its generic, hyperonymic sense” (Pöchhacker 2004: 9).

G. Láng Zsuzsa a tolmácsképzés szempontjából megadott osztályozásában három tolmácsolástípust különböztet meg: az összekötő tolmácsolást, a szaktolmácsolást és a konferenciatolmácsolást. Az összekötő tolmácsoláson (*liaison interpreting, contact interpreting, dialogue interpreting*) belül két alcsoportot különít el: a kíséretolmácsolást és a közösségi tolmácsolást, a konferenciatolmácsoláson (*conference interpreting*) belül pedig a nagyszakaszos konszekutív tolmácsolást és a szinkrontolmácsolást (G. Láng 2002: 46–52).

Setton a tolmácsolási helyzet alapján különíti el a konferenciatolmácsolás és a tolmácsolás egyéb fajtái közötti különbségeket. Az 1.1. táblázat a dialógustolmácsolás és konferenciatolmácsolás közötti legfontosabb különbségeket foglalja össze. Setton szerint a konferenciatolmácsolás és a dialógustolmácsolás közötti különbségek három tényező alapján csoportosíthatóak: a közelség, a formalitás foka és a tolmácsolási feladat végrehajtásához szükséges készségek. A konferenciatolmácsolás és a kommunikációs helyzet többi résztvevője között nagyobb a távolság, a kommunikációs helyzet általában formálisabb, és lényegesek a kognitív készségek, míg a dialógustolmácsolás során kisebb a távolság a kommunikációs helyzet szereplői között, a tolmácsolási helyzet kevésbé formális, és nagyobb hangsúlyt kapnak a szociális készségek (Setton 2007: 58–60).

Dialógustolmácsolás (közösségi, jogi, orvosi, üzleti)	Konferenciatolmácsolás (nemzetközi szervezetek, nagy szakmai kongresszusok)
Informális környezet, sokszínű, változatos regiszter, dialektusok, szleng, kultúrafüggő.	Hivatalos környezet, nyelvileg és kulturálisan egységes.
A tolmácsolás mondatonként vagy rövid egységeként történik.	Szinkrontolmácsolás vagy hosszú szakaszos konszekutív tolmácsolás.
A résztvevők találkoznak a tolmáccsal.	A tolmácsok elszigeteltek (tolmácsfülke).
2-3 résztvevő / kommunikációs partner.	Nagy forrásnyelvi és célnyelvi közönség.
A tolmács rákérdezhet azokra a dolgokra, amelyek nem világosak számára.	A tolmács soha vagy csak ritkán tud közbe-kérdezni.
A kommunikáció eredménye nagyon fontos az egyén számára.	A résztvevők általában csoportok, amelyek másokat képviselnek (intézmények, államok, érdekcsoportok).
A tolmács nem kapott formális képzést.	A tolmács formális képzést kapott.
Interperszonális kommunikáció.	A forrásnyelvi szöveg szakszöveg, amelyet gyorsan olvasnak fel.

1.1. táblázat. A dialógustolmácsolás és a konferenciatolmácsolás különbségei
(Setton 2007 alapján)

A fenti csoportosításoknál finomabb, átláthatóbb tipológiára van szükség ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk a tolmácsolásról. Ilyen csoportosítás csak akkor lehetséges, ha nem általában beszélünk a tolmácsolásról, hanem különböző szempontok szerint csoportosítjuk azt. A fentiek alapján közelíti meg a tolmácsolást Franz Pöchhacker, aki több szempont szerint csoportosítja a tolmácsolást (2004). Elsőként történelmi nézőpontból vizsgálja tolmácsolást, és a tolmácsolási helyzet alapján csoportosít, megkülönböztetve a társadalmak közötti és társadalmon belüli tolmácsolási helyszíneket; a tolmácsolás történetének vizsgálata a tolmácsolás intézményesülését tükrözi. A hódítók és a meghódítottak közötti elszigetelt kapcsolatot fokozatosan az intézményesülő kapcsolatok, majd a kiépült közigazgatás váltja fel. Az elszigetelt kapcsolatot jellemzi például az üzleti tolmácsolás, az intézményesült kapcsolatok időszakát a katonai és a diplomáciai tolmácsolás jellemzi, míg a kiépült közigazgatást a bírósági vagy a közöségi tolmácsolás.

A tolmácsolás típusainak egy másik lehetséges csoportosítása az interakció típusán alapszik. Pöchhacker a merev elkülönítés helyett egy spektrum végpontjaihoz képest helyezi el a tolmácsolás típusait. A spektrum 'nemzetközi' végpontján található a konferenciatolmácsolás, a spektrum 'közösségi / társadalmon belüli' végpontján pedig az összekötő vagy dialógustolmácsolás. A két tolmácsolási típust Pöchhacker több tényező alapján különíti el; a konferenciatolmácsolást a multilateralitás, a professzionális szerepek, a résztvevők közel azonos státusza és a monologikus szövegek jellemzik. Ezzel szemben az összekötő vagy dialógustolmácsolást a kétoldalú kommunikáció és párbeszédszerű szövegek jellemzik. Az összekötő tolmácsoláson belül a résztvevők professzionális szerepben vannak jelen, azonban léteznek olyan helyzetek is, ahol az összekötő tolmácsolás során az egyik résztvevő professzionális szerepben vesz részt, míg a másik egyéni szerepben. Az összekötő tolmácsolás során a résztvevők lehetnek azonos státuszúak, de az is előfordulhat, hogy a kommunikációs helyzet résztvevői között hatalmi különbség van. Pöchhacker szerint a leglényegesebb különbség a két típus között az, hogy az összekötő tolmácsolás során a kommunikáló felek egyike a saját nevében beszél vagy cselekszik. Pöchhacker tolmácsolási spektrumát az 1.2. táblázat foglalja össze.

A fenti felosztások kísérletet tesznek arra, hogy lefedjék a tolmácsolás különböző típusait, azonban a legtöbb esetben csak egy-egy tényező alapján kategorizálnak, így elkerülhetetlen, hogy bizonyos tolmácsolási típusok kimaradnak a rendszerezésből, vagy nem lehet őket egyértelműen elhelyezni a megadott kategóriák között.

Annak érdekében, hogy teljesebb, átfogóbb képet kaphassunk a tolmácsolásról, Pöchhacker (2004, 2022) tipizálási paramétereit tekintjük át. Ennek segítségével pontosabban leírhatóak a tolmácsolás lényeges változói és típusai.

KONFERENCIA-TOLMÁCSOLÁS	A KONFERENCIA- ÉS A DIALÓGUS-TOLMÁCSOLÁS HATÁRTERÜLETE	ÖSSZEKÖTŐ/ DIALÓGUS-TOLMÁCSOLÁS
multilaterális		bilaterális
professzionális szerepek	professzionális szerepek	egyén vs. professzionális szerep
összehasonlítható státusz	összehasonlítható státusz	hatalmi különbség
one-to-many		face-to-face
monologikus forrásnyelvi szövegek		dialógus a tolmács és a résztvevő között

1.2. táblázat. A tolmácsolás fogalmi spektruma (Pöchhacker 2004 alapján)

Pöchhacker (2004) a nyelvi modalitás alapján megkülönböztet beszélt nyelvi és jelnyelvi tolmácsolást. Másodszor, a munkamód alapján beszélhetünk konszekutív (követő) és szinkrontolmácsolásról. A konszekutív tolmácsolás során a tolmácsolás a forrásnyelvi szöveg egészének vagy egy részének elhangzása után történik a célnyelvre, a forrásnyelvi szöveg elhangzása közben a tolmácsnak általában lehetősége van jegyzetek készítésére. Az elhangzó forrásnyelvi szöveg hossza alapján megkülönböztetünk rövid és hosszú szakaszos konszekutív tolmácsolást. A rövid szakaszok általában egy-két mondatosak, a hosszú szakaszos konszekutív tolmácsolás során a forrásnyelvi szöveg hossza legalább 4-5 perc. A szinkrontolmácsolás során a tolmács technikai berendezés segítségével dolgozik, ami lehetővé teszi, hogy a tolmács egyszerre hallgassa a forrásnyelvi szöveget, és adja azt vissza a célnyelven. Ha a szinkrontolmácsolás technikai berendezés nélkül, csak egy vagy esetleg két személy részére történik, suttagó tolmácsolásról beszélünk (*chuchotage*). A szinkrontolmácsolás egy másik formája a blattolás (*sight translation*), melynek során a tolmács a forrásnyelvi szöveget nem hallja, hanem olvassa. Bizonyos esetekben az is előfordul, hogy a tolmácsok a tolmácsfülkében a forrásnyelvi szöveg írott változatát is megkapják, így egyszerre hallják és olvassák a tolmácsolandó forrásnyelvi szöveget. Harmadszor, a tolmácsolás során alkalmazott nyelvi irány alapján is csoportosíthatunk: a tolmács tolmácsolhat anyanyelvére (A nyelv) vagy egy másik nyelvre, amelyet B nyelvnek vagy aktív nyelvnek is nevez a szakirodalom; a tolmács ezen a nyelven közel anyanyelvi kompetenciákkal rendelkezik (Pöchhacker 2022). A B nyelvre tolmácsolást retúr (*retour*) tolmácsolásnak is nevezik. A tolmácsolás forrásnyelve lehet a tolmács anyanyelve, B nyelve vagy C nyelve is; a C vagy passzív nyelv olyan nyelvi kompetenciát jelent, amely teljes megértést tesz lehetővé. Előfordulhat, hogy a tolmácsolás egy harmadik nyelven keresztül történik. Ebben az esetben nincs lehetőség arra, hogy a tolmács közvetlenül az előadó által használt nyelvről tolmácsoljon. A harmadik nyelven keresztül

történő tolmácsolást relétolmácsolásnak (*relay interpreting*) is nevezik (Pöchhacker 2022). A negyedik lehetséges tipizálási szempont a tolmácsolás során használt technikai felszerelés. Ez az aspektus az utóbbi időszakban kiemelt jelentőségűvé vált, mivel a COVID-19-járvány során megnőtt a távtolmácsolás (*remote interpreting*) szerepe. A korábbi (Pöchhacker 2004) kategóriák, azaz a távolsági (*remote*) tolmácsolás, telefonos tolmácsolás, videótelefonos tolmácsolás és gépi tolmácsolás mellett a tolmácsok munkájának szerves része lett a táv-szinkrontolmácsolás (*remote simultaneous interpreting*, RSI), amely speciális videókonferencia-szoftvereket (*simultaneous interpreting delivery platforms*, SIDPs) használ (Pöchhacker 2022). A digitális technika más formákban is megjelenik a tolmácmunkában. A terminusok elérésében és használatában a tolmácsokat már régóta segítik a számítógéppel támogatott tolmácsolási eszközök (*computer assisted interpreting*, CAI). A technológia fejlődésével ezeket az eszközöket automatikus beszédfelismerő rendszerekkel egészítették ki, így a tolmácsok a terminológia mellett a nevek és a számok feldolgozásában is segítséget kapnak (Pöchhacker 2022). Ötödször, a tolmácsok képzési háttere alapján megkülönböztethetünk profi, félprofi és amatőr tolmácsokat. A felosztást az 1.3. táblázat foglalja össze.

A tipizálás szempontja	Főbb kategóriák	
Nyelvi modalitás	beszélt nyelvi tolmácsolás jelnyelvi tolmácsolás	
Munkamód	konzekutív tolmácsolás	szinkrontolmácsolás
	rövid szakaszos konsekutív tolmácsolás hosszú szakaszos konsekutív tolmácsolás	szinkrontolmácsolás blattolás suttogó tolmácsolás
Nyelvi irány	Anyanyelvre (B-A, C-A) Anyanyelvről (A-B) harmadik nyelven keresztül (relé)	
Technikai háttér	távolsági tolmácsolás telefonos tolmácsolás videótelefonos tolmácsolás táv-szinkrontolmácsolás számítógéppel támogatott tolmácsolás gépi tolmácsolás	
Képzési háttér	profi félprofi amatőr	

1.3. táblázat. A tolmácsolás főbb típusai és a tipizálás szempontjai
(Pöchhacker 2004, 2022 alapján)

1.3 A szinkrontolmácsolás

A szinkrontolmácsolás (*simultaneous interpreting, SI*) a beszédprodukció és a beszéd-percepció különleges esete, mivel párhuzamosan, időben valamivel eltolódva zajlik a forrásnyelvi beszédpercepció, a fordítás, a célnyelvi beszédprodukció és az önellenőrzés. A *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies* egy nagyon általános definíciót ad erről a munkamódról, olyan tolmácsolási módnak tekinti, melynek során a tolmács a forrásnyelvi előadással párhuzamosan tolmácsolja a szöveget a célnyelvre, néhány másodperces időbeli eltolódással (Diriker 2015: 382–385).

A szinkrontolmácsolás legfontosabb jellemzőit G. Láng (2002) alapján foglaljuk össze. A szinkrontolmácsolás során a forrásnyelvi szöveg feldolgozását nehezíti, hogy a forrásnyelvi szöveg befejezetlen, sem mondat szinten, sem szöveg szinten nem kap kész szöveget a tolmács. A szinkrontolmácsoknak a tolmácsolás során kell kialakítaniuk a megfelelő követési távolságot vagy fül-száj ívhosszt (*ear-vocie span*). A szinkrontolmácsolás során fennáll a forrásnyelvi interferencia veszélye is, mivel a hallott és feldolgozott forrásnyelvi szöveg nem mindig törlődik azonnal. A szinkrontolmácsolás során – eltérően a beszédprodukció más formáitól – a beszédtempót a forrásnyelvi előadó határozza meg. A szinkrontolmácsolás során a tolmács korlátozott erőforrásokkal (munkamemória, figyelem, feldolgozó kapacitás, idő) dolgozik (Gile 1995).

Klaudy Kinga a fentieket a szinkrontolmácsolás további jellemzőivel egészíti ki. Megállapítja, hogy a tolmács nem a saját gondolatait fejezi ki, hanem „hozott anyagból” dolgozik. Továbbá, a szinkrontolmácsolás során a tolmács nem a saját, hanem a forrásnyelvi beszélő kommunikációs igényeit elégíti ki (Klaudy 2004: 42).

Csernov szerint a szinkrontolmácsolás „verbális üzenet átvitele egy nyelvről egy másikra” (2004: 1), olyan *folymat*, amelynek eredménye a célnyelvi szöveg. Csernov a következőképpen definálja a szinkrontolmácsolást:

„...a complex type of bilingual verbal communication activity, performed concurrently with audio perception of an oral discourse offered once only, under conditions imposing limits on available processing time and strict limits on the amount of information which can be processed” (Chernov 2004: 6).

[...a kétnyelvű verbális kommunikációs tevékenység összetett változata, amely az egyszer elhangzó szóbeli diskurzus percepciójával egy időben történik. A szinkrontolmácsolási folyamat olyan körülmények között zajlik, amelyek korlátozzák a rendelkezésre álló feldolgozási időt, és erősen korlátozzák a feldolgozható információ mennyiségét] (a szerző fordítása).

Setton definíciója szerint a szinkrontolmácsolás olyan szolgáltatás, amely lehetővé teszi a nemzetközi találkozók résztvevői számára, hogy saját anyanyelvükön kövessék a konferencián elhangzó előadásokat. Emellett kutatásaiban a szinkrontolmácsolást a kognitív performancia egy jelenségének („a phenomenon of cognitive performance”; Setton 1999: 1) tekinti.

1.4 A blattolás

A blattolás (*sight translation, ST*) olvasott forrásnyelvi szöveg szóbeli fordítása a célnyelvre, a fordítás és a tolmácsolás határán helyezkedik el (Agrifoglio 2004), vannak, akik az írott fordítás egy különleges típusának tekintik, míg mások szerint a tolmácsolás egy fajtája (Lambert 2004). A blattolás során a tolmács folyamatosan látja a forrásnyelvi szöveget, ám a figyelmét a forrásnyelvi szöveg percepciója, a célnyelvi szöveg produkciója és az önellenőrzési folyamatok között kell megosztania. A szinkrontolmácsolással ellentétben a blattolás során a tolmács határozza meg a tolmácsolás sebességét.

1.5 A konszekutív tolmácsolás

Munkamód alapján a szinkrontolmácsolás mellett a leggyakrabban használt tolmácsolási mód. A konszekutív tolmácsolás (*consecutive interpreting, CI*) során a tolmács azután kezdi meg a célnyelvi szöveg előadását, miután a forrásnyelvi előadó befejezte a forrásnyelvi szöveg egy szakaszának előadását (Dam 2010). A forrásnyelvi szöveg hossza egy szótól egy teljes beszédig terjedhet. A konszekutív tolmácsoláson belül megkülönböztethetünk hosszú és rövid szakaszos konszekutív tolmácsolást. A két típus közötti különbség az, hogy a hosszú szakaszos konszekutív tolmácsolás során a tolmács jegyzeteket készít a forrásnyelvi szövegről (Dam 2010). A konszekutív tolmácsolásnak két szakaszát különböztethetjük meg: az első a FNY-i szöveg feldolgozása, aktív elemzése és a jegyzetelés, a második szakasz pedig a CNY-i beszédprodukció.

A tolmácsolás nagyon sokszínű tevékenység, számos formája, változata létezik. Ezek csoportosítása nem könnyű feladat, mivel egyetlen szempontrendszerbe nehezen illeszthetők bele. Árnyalt és jól áttekinthető képet csak akkor kapunk a tolmácsolás sokszínű formáiról, ha több szempont szerint tipizálunk, minden szemponthoz külön kategóriákat rendelve (lásd 1.3. táblázat). Ha a tolmácsolási munkamód szempontjából tekintjük át a tolmácsolást, különbséget tehetünk szinkron- és konszekutív tolmácsolás között, a blattolást pedig a szinkrontolmácsolás egy változatának tekinthetjük.

A három tolmácsolási munkamód fenti áttekintéséből is látható, hogy a munkamód szerint elkülönülő tolmácsolástípusok eltérő figyelmi kapacitást és mentális energiát igényelnek. Ez meghatározhatja azokat az explicitációs műveleteket is, amelyeket a tolmácsok elvégeznek a tolmácsolás során.

2. AZ EXPLICITÁCIÓ

Kötetünk második fejezetében részletesen bemutatjuk az explicitáció fogalmát. Mivel az explicitáció vizsgálata a fordítástudomány kutatási területe, először elhelyezzük az explicitációt a fordítási univerzálék, azaz a fordított szövegek általános jellemzői között. Említést teszünk az explicitáció kutatásának lehetséges megközelítéseiről, ezt követően áttekintjük az explicitáció definícióit és típusait, végül szó lesz a jelenséghez kapcsolódó nyitott kérdésekről is.

2.1 Az explicitáció mint fordítási univerzálé

Az explicitáció a fordítástudományban széles körben kutatott jelenség; legáltalánosabb definíciója szerint az explicitáció eredményeképpen a célnyelvi szövegben explicit lesz az az információ, amely a forrásnyelvi szövegben implicit módon található meg (Vinay – Darbelnet 1958 / 1995). Az explicitáció a fordítási univerzálék egyike: a fordítási univerzálék olyan nyelvi jellemzők, amelyek a fordított szövegeket jellemzik, és függetlenek a fordítási folyamatban érintett nyelvpártól (Laviosa-Braithwaite 1998: 288). Számos ilyen jelenséget írtak le a fordításkutatásban, általában a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek kontrasztív elemzésének eredményeire alapozva. Sara Laviosa-Braithwaite szerint fordítási univerzálé például az egyszerűsítés, az ismétlések elkerülése, az explicitáció, a normalizáció, az interferencia és a célnyelvi elemek sajátos eloszlása (Laviosa-Braithwaite 1998: 288).

Andrew Chesterman (2011) a fordítási univerzálék között S- és T-univerzálékat különböztet meg: az S- (*source*, forrásnyelvi) univerzálék a fordítások és a forrásnyelvi szövegek közötti különbségekkel kapcsolatban fogalmaznak meg általánosításokat, míg a T- (*target*, célnyelvi) univerzálék a fordított szövegek és egyéb célnyelvi szövegek közötti különbségeket írják le.

Chesterman a területen végzett kutatások alapján hat lehetséges S-univerzálét ír le, ezek egyike az explicitáció. Az első a szövegek *hossza*, azaz a fordított célnyelvi szövegek hosszabbak, mint a forrásnyelvi szövegek. Chesterman szerint ez az univerzálé nagyban függ az érintett nyelvek jellemzőitől. A második lehetséges S-univerzálé az *interferencia*, amelyet eredetileg Gideon Toury írt le, és amely szerint „a fordításban a forrásnyelvi szöveg felépítéséhez tartozó jelenségek átvitelre kerülnek a célnyelvi szövegbe” (Toury 1995: 275). A harmadik lehetséges S-univerzálé Chesterman szerint a *standardizáció*, ezt az univerzálét is Toury munkásságára lehet visszavezetni. Toury

fordításokat leíró, a fordítói viselkedést meghatározó törvénye a növekvő standardizáláshoz kapcsolódik (Toury 1995: 267–268), mely szerint a fordítók a „forrásnyelvi textémákat célnyelvi repertoriáumokká alakítják át” (Toury 1995: 267–268). Ez az univerzálé lényegében a normáknak való megfelelést jelenti. A negyedik S-univerzálé az *explicitáció*, az ötödik pedig az *újrafordítási hipotézis*, mely szerint egy adott irodalmi mű későbbi újrafordításai egy adott célnyelvre közelebb lesznek az eredeti forrásnyelvi szöveghez, mint az első fordítások. Chesterman szerint ez nem valódi univerzálé, de bizonyos körülmények között teljesülhet. A hatodik S-univerzálé az *ismétlések elkerülése vagy csökkentése*.

A szakirodalom alapján Chesterman három lehetséges T-univerzálét ismertet. A T-univerzálék a fordított célnyelvi szövegek és az eredeti, a forrásnyelven született szövegek összevetésén alapulnak. Az első T-univerzálé az *egyszerűsítés*, mely szerint a célnyelven született szövegekkel szemben a célnyelvre fordított szövegek egyszerűbbek. A fordított szövegeket kisebb lexikai változatosság és kisebb lexikai sűrűség jellemzi, és több nagy gyakoriságú elem fordul elő bennük. A második lehetséges T-univerzálé a *nem szokványos lexikai mintázat* előfordulása. Ez az előző univerzáléval némileg ellentétes tendenciát mutat, azaz a fordított célnyelvi szövegek ugyan egyszerűbbek, mégis előfordul(hat)nak bennük a célnyelven nem szokványos lexikai mintázatok. Az utolsó T-univerzálé Sonja Tirkkonen-Condit (2004) „egyedi elemek” (*unique items*) hipotézisének alapul. A hipotézis szerint ezek az elemek a fordított célnyelvi szövegekben ritkábban fordulnak elő, mint az eredetileg célnyelven született szövegekben.

2.2 Az explicitáció vizsgálata a fordítástudományban

Az explicitációkutatásnak számos megközelítése létezik, Krüger (2014) szerint megkülönböztethetjük a nyelvészeti és fordításelméleti vizsgálatokat. A nyelvészeti megközelítésen belül is két irányzat különíthető el: az első a kontrasztív nyelvészeti, ahol a vizsgálatok középpontjában az explicitáció okaként elsősorban a FNY és a CNY közötti strukturális különbségeket határozzák meg, míg a második nyelvészeti megközelítés az explicitációt kommunikatív és diskurzuselemzési perspektívából vizsgálja, és az explicitáció okaként a nyelvek közötti eltérő diskurzusnormákat határozza meg. A fordítástudományi megközelítésen belül léteznek kvalitatív, kvantitatív és folyamatorientált kutatások. A tolmácsolástudomány Ralph Krüger szerint az explicitációt olyan stratégiának tekinti, melynek célja, hogy „áthidalja a nyelvi és társadalmi-kulturális különbségeket” (Pöschhacker 2004: 135).

Definíciója szerint az explicitáció eredményeképpen a célnyelvi szövegben explicit lesz az az információ, amely a forrásnyelvi szövegben implicit módon található meg (Vinay

and Darbelnet 1958/1995). Shoshana Blum-Kulka explicitációs hipotézise (Blum-Kulka 1986/2000) szerint a fordítás során a célnyelvi szövegek explicitisége növekszik, a célnyelvi szövegek hosszabbak és redundánsabbak, mint az eredeti, forrásnyelvi szövegek. Több nyelvpárhoz kapcsolódva számos empirikus kutatás született a hipotézis alátámasztására (Marco 2012, Olohan–Baker 2000). Részben ennek köszönhetően az explicitációt a fordított szövegek nyelvpártól független, általános jellemzőjének, azaz fordítási univerzálénak tekinthetjük (Klaudy 1998, Laviosa-Braithwaite 1998). Számos empirikus kutatás vállalkozott és vállalkozik ma is a hipotézis igazolására, Gumul (2017: 20) szerint az explicitáció a leginkább kutatott jelenség a fordítástudományban, egyre több vizsgálat zajlik ezen a területen, sokféle nyelvpárral, többféle fordítási módban és szövegtípussal. Ez a nagy érdeklődés fogalmi ellentmondásokhoz is vezetett, így az explicitációnak a fordítástudományon belül is többféle értelmezése létezik. Több kutató (Krüger 2014, Gumul 2017) is Birgitta Englund Dimitrovát idézi, aki szerint az explicitáció egy „esernyőfogalom” mindazokra a forrásnyelv és célnyelv közötti különbségekre, amelyek a fordítás során megengedhetők (Englund Dimitrova 2005: 40).

2.3 Az explicitáció típusai

A fordítási folyamat során előforduló explicitáción belül Klaudy négy típust különböztet meg: a kötelező, a fakultatív, a pragmatikai és a fordításspecifikus explicitációt (Klaudy 1999). Ha a *kötelező* explicitációt a fordító nem végzi el, az eredmény helytelen célnyelvi mondat. A *fakultatív* explicitáció esetében a fordító az explicitáció elvégzése nélkül is helyes célnyelvi mondatot kapna. A *pragmatikai* explicitációra a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasóközönség eltérő háttérismeretei miatt van szükség, míg a *fordításspecifikus* explicitáció magyarázata a fordítási folyamat természetében keresendő (Klaudy 1999).

Englund Dimitrova különbséget tesz a normavezérelt és a stratégiai explicitáció között (Englund Dimitrova 2005). *Normavezérelt* explicitációról akkor beszélünk, amikor bizonyos explicitációs műveletek nagy gyakorisággal és rendszerességgel fordulnak elő egy adott nyelvpár vagy szövegtípus esetében, így normának tekinthetők. A *stratégiai* explicitációt Englund Dimitrova szerint a fordítók a fordítási folyamat során előforduló problémák megoldásának tekintik.

Robin Edina (2013: 52) tipológiája Klaudy Kinga és Englund Dimitrova tipológiai alapján az alábbi három explicitációs kategóriát különbözteti meg: a *kötelező* műveletekre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszereinek különbségei miatt van szükség. A fordító a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget. A *normakövető* explicitáció fakultatív művelet, amelynek okai nyelvhasználati különbségek vagy nyelvi elvárások. A művelet elvégzése nélkül a szöveg nem

felelne meg a célnyelv elvárásainak és szokásainak. A *szerkesztési* explicitáció szintén fakultatív művelet. A művelet során a fordító vagy lektor optimalizálja a szöveg információs tartalmát és nyelvi explicitiségét annak érdekében, hogy a szöveg olvasója számára megkönnyítse a szöveg feldolgozhatóságát (Robin 2013: 52).

Az explicitáció következményei között Robin (2013) felhívja a figyelmet arra is, hogy a fakultatív explicitációs műveletek alkalmazása bizonyos kockázatokat is jelenthet, mint például a túlzott redundancia vagy az egyéni interpretáción alapuló konkretizálás (Robin 2013: 62).

Az explicitáció ellentéte az implicitáció, azaz amikor a fordító a forrásnyelvi szövegben explicit információt implicitté tesz (Vinay és Darbelnet 1958/1995: 344). Klaudy *aszimmetria-hipotézise* (2001) szerint az explicitáció és az implicitáció stratégiái közül a fordítók előnyben részesítik és gyakrabban alkalmazzák az explicitációt. Ennek oka az, hogy a nem jelen lévő befogadóval szemben is működik az együttműködési elv a fordítási folyamat során.

2.4 Nyitott kérdések az explicitáció vizsgálatában

Meg kell jegyeznünk, hogy az explicitációval kapcsolatosan számos vitatott kérdés merül fel. Ezek egyike, hogy valóban fordítási univerzálénak tekinthető-e az explicitáció (Krüger 2014). Nicole Baumgarten és kollégái szerint például az explicitáció nem univerzális jellemzője a nyelvi közvetítésnek, inkább véletlenszerű jelenségnek tekinthető. Az explicitációt véleményük szerint leggyakrabban a célnyelvi közösség kommunikatív konvencióinak és stilisztikai normáinak való megfelelés okozza, és nem tekinthetjük a fordítási folyamat természetes velejárójának (2008).

A másik vitatott kérdés, hogy mi motiválja az explicitációt. Az explicitáció okairól viszonylag keveset tudunk, mivel a legtöbb vizsgálat fordított célnyelvi szövegeket elemzett (Gumul 2017: 57), így az explicitáció okairól csak feltételezéseket tudtak tenni. Englund Dimitrova terjesztette ki az explicitáció vizsgálatát a fordítás folyamatára, és ő bővítette ki az explicitáció definícióját: „az explicitáció olyan technika vagy stratégia, melynek során a fordító olyan információkat tesz explicitté a CNY-i szövegben, amelyek a FNY-i szövegben csak implicitek; vagy jelentheti a CNY-i szövegben az ilyen technikák vagy stratégiák eredményeképpen létrejött struktúrát” (Englund Dimitrova 2005: 5, idézi Gumul 2017: 23).

Gumul áttekintése (2017: 58) alapján elmondhatjuk, hogy az explicitáció okait egyes szerzők a fordítási folyamat során zajló megértési folyamatokhoz kapcsolják, míg mások a fordítási normákhoz. Setton szerint az explicitációt az optimális relevancia elérése és az olvasó feladatának megkönnyítése vezérli, de oka lehet az egyéni fordítói döntés, illetve a fordító tapasztalatlansága is (Gumul 2017: 58).

Összegezve elmondhatjuk, hogy az explicitáció mind fordítástudományi, mind nyelvészeti nézőpontból is vizsgálható, a választott nézőpont meghatározza az elemzések során használt kategóriákat is. Az explicitáció nagyon népszerű kutatási téma, ennek ellenére nagyon sok a nyitott kérdés ezzel a jelenséggel kapcsolatban, mivel a vizsgálatok eltérő körülmények között, eltérő szövegtípusokat vizsgáltak.

3.

A TOLMÁCSOLÁS KUTATÁSÁNAK FŐBB IRÁNYZATAI ÉS AZ EXPLICITÁCIÓ KUTATÁSÁNAK SZEMPONTJÁBÓL RELEVÁNS MODELLJEI

Kötetünk harmadik fejezete felvázolja a tolmácsolás kutatásának főbb irányzatait, majd részletesen tárgyalja azokat a modelleket, amelyek relevánsak lehetnek a különböző tolmácsolási munkamódokban előforduló explicitációs műveletek vizsgálatához. Olyan modellek kerülnek bemutatásra, amelyek számolnak a különböző tolmácsolási munkamódok eltérő figyelmi kapacitás-igényével, illetve figyelembe veszik a tolmácsolási helyzet holisztikus kereteit, ideértve a célnyelvi hallgatóság elvárásait.

3.1 A tolmácsoláskutatás kezdetei, főbb paradigmái

A szinkrontolmácsolásról szóló irodalom az 1950-es, 1960-as években kimerült a tolmácsok számára készült kézikönyvekben (Herbert 1952, Rozan 1956), ezt követően főleg pszichológusok (Oléron–Nanpon 1965/2002, Barik 1972, 1973) és pszicholingvisták (Goldman–Eisler 1968, 1972) foglalkoztak a szinkrontolmácsolás folyamatával (Gile 2000: 89). Az 1970-es évektől egyre több gyakorló szinkrontolmács kezdett el tolmácsoláskutatással foglalkozni, azonban ebben az időszakban viszonylag korlátozott volt az együttműködés más tudományterületek képviselőivel (Gile 2000: 89). Az 1980-as évektől felerősödött a kutatásban az interdiszciplináris jelleg, a kutatók többek között a kognitív pszichológia (Moser–Mercer 2002), a neurolingvisztika és a kétnyelvűség (Fabbro–Gran 1994a, 1994b, Paradis 2000, Németh–Pléh 2001) nézőpontjából vizsgálták a szinkrontolmácsolást.

A tolmácsoláskutatás nagy paradigmáit rendszerezi Pöchhacker (2004: 67–83, 2016: 68–74), aki a tolmácsoláskutatásban öt nagy paradigmát különít el. Az első nagy paradigma alapja a Danica Seleskovitch és Marianne Lederer nevéhez köthető deverbilizációs modell (Lederer 1978), a második a neurolingvisztikai paradigma, melyet Franco Fabbro és Laura Gran kutatásai alapoztak meg (1994a, 1994b). A harmadik nagy paradigmába Pöchhacker szerint a kognitív feldolgozási modellek tartoznak (Moser 1978, Gile 1995, Setton 1999), a negyedik paradigmához pedig a fordításalapú tolmácsolási modellek (Pöchhacker 1994, Shlesinger 1989). Ennek a célnyelvi

szöveg-központú, fordításelméleti megközelítésnek (Pöchhacker 2004, 2016) középpontjában a tolmácsolt célnyelvi szöveg vizsgálata áll. Ide kapcsolódnak mind a tolmácsolt célnyelvi szövegek szerkezetét, mind pedig pragmatikai dimenzióit vizsgáló kutatások. Ezen szövegek vizsgálatakor szem előtt kell tartani Szegh Henriett (2017) korpuszalapú vizsgálatainak eredményeit, melyek szerint a tolmácsolt célnyelvi szövegek redukált szövegek. Ezeket a szövegeket elsősorban az implicitég, az egyszerűsítés és a redundancia jellemzi; szerkesztetlenek, a tolmácsok bizonyos elemeket kihagyhatnak. Ezek a tényezők a tolmácsolási szöveg beszélt nyelvi jellegét erősítik (Szegh 2017). A tolmácsoláskutatás ötödik paradigmájába a diskurzusalapú modellek tartoznak (Roy 2000, Wadensjö 1998). A fordításkutatásban végbement kulturális fordulathoz (Snell-Hornby 2006) hasonlóan, Pöchhacker szerint a tolmácsoláskutatásban társadalomtudományi fordulat következett be a kilencvenes évek végétől (Pöchhacker 2003: 215), olyan kutatási irányok kerültek a középpontba, amelyek egy-két évtizeddel korábban marginálisnak tűntek volna. A változást jelző egyik mérföldkő a 2000-ben tartott Nemzetközi Tolmácsoláskutatói Konferencia volt (*International Conference on Interpreting Studies, Forlí*). A konferencián elhangzott válogatott tanulmányokat tartalmazó kötet előszavában a szerkesztők, Guiliana Garzone és Maurizio Viezzi a következő megállapítást teszik:

„...this is probably the most important single element of novelty in the field: the recognition that interpreting is not only conference interpreting, although this has been the traditional focus of the discipline from the outset, and that other modes have neither lesser importance nor lesser dignity” (Garzone–Viezzi 2002: 5).

[...a területen végbement legfontosabb változás az a felismerés, mely szerint a tolmácsolás nem csak a konferenciatolmácsolást jelenti, habár ez a terület a kezdetektől fogva a kutatási figyelem középpontjában állt. Fontos az a felismerés is, mely szerint a tolmácsolás más típusai is a konferenciatolmácsolással azonos fontosságúak és tekintélyűek] (a szerző fordítása).

A következőkben olyan modelleket tekintünk át a gazdag tolmácsoláselméleti irodalomból, amelyek az explicitáció és a tolmácsolás kutatása szempontjából relevánsak lehetnek: a deverbilizációs modell, Gile és Seeber mentális energiához kapcsolódó modelljeit, Setton modelljét és Ewa Gumul modelljét.

3.2 A deverbalizációs modell

A „párizsi iskola” kutatói, Danica Selekovitch és Marianne Lederer a tolmácsolás központi elemeként az értelmet (*sense*) határozták meg. Véleményük szerint a tolmácsolás során a tolmács nem pusztán célnyelvi ekvivalenseket ad a forrásnyelvi szavakhoz, azaz nemcsak transzkódolja a forrásnyelvi üzenetet, hanem a forrásnyelvi közlés értelmét a célnyelven adja vissza (Pöchhacker 2004: 97).

Lederer szerint az értelem vagy *sense* megértése során kognitív pluszjelentést adunk a nyelvi jelentés mellé (Lederer 1978: 327). Seleskovitch az alábbi pontokban foglalja össze az értelemmel kapcsolatos álláspontját: a *sense* 1. tudatos, 2. a szavak nyelvi jelentéséből és a hozzájuk tartozó kognitív pluszjelentésből áll, 3. nem verbális, és miután megértettük, a kognitív memóriában elkülönül minden nyelvi formától (Seleskovitch 1978: 336). A tolmácsoláshoz Seleskovitch szerint „nem elég a két nyelv ismerete, a dolog kulcsa a gondolatok megértésének képességében rejlik, a nyelvi készségek pedig a tolmácsolásnak csupán előfeltételei” (Seleskovitch 1978: 337). A nyelvhasználat mind a beszélő, mind a hallgató részéről kognitív többletjelentés hozzáadását jelenti a nyelvi jelentéshez, ezért van szükség arra, hogy a tolmácsok az értelmet ragadják meg, és a szavak mögötti gondolatokat adják vissza (Seleskovitch 1978: 341).

A párizsi iskola modellje a szinkrontolmácsolás egyik legfontosabb jellemzőjét, az értelem, az üzenet fontosságát helyezi előtérbe, számos, a szinkrontolmácsolást befolyásoló tényezőt azonban figyelmen kívül hagy (a tolmács háttértudása, a forrásnyelvi szöveg nehézsége, a forrásnyelv és a célnyelv távolsága, szerkezeti különbségei). Erre az elmélet kritikussai fel is hívták a figyelmet (Pöchhacker 2022: 92).

Isham vizsgálatai azt látszanak igazolni, hogy a deverbalizációs modell részben megalapozott a szinkrontolmácsolás során, de nem minden esetben (1994). Vizsgálati eredményeinek részletes elemzése után arra a következtetésre jut, hogy a deverbalizáció a szinkrontolmácsolás csak egy lehetséges, de nem kötelező szakasza, legalábbis az angol–francia tolmácsolási irányban (Isham 1994: 208).

Miriam Shlesinger a szinkrontolmácsolás kognitív folyamatairól szólva utal MacWhinney megállapítására, mely szerint a szinkrontolmácsolás során az információátvitel legvalószínűbb formája a fogalmi reprezentáció, mivel a nem fogalmi feldolgozás túl nagy terhet róna a verbális memóriára. Ennek tükrében Shlesinger természetesnek tekinti, hogy a tolmácsok deverbalizálnak, és csak akkor történik transzkódolás, ha túl nagy a kognitív terhelés, például kezdő tolmácsok esetében (Shlesinger 2000: 6).

3.3 A kognitív modellek

A tolmácsoláskutatásban a tolmácsolás kognitív aspektusainak megértése főleg elméleteken alapul (Gile 2015a: 41), habár az utóbbi időben egyre növekszik az empirikus kutatási érdeklődés a tolmácsolás kognitív aspektusai és a tolmácsolást jellemző kognitív terhelés iránt. A szinkrontolmácsolás kutatásának kezdetén a pszichológusok arra szerettek volna választ találni, hogy a szinkrontolmácsolás komplex folyamata során hogyan osztják el a tolmácsok a rendelkezésre álló figyelmi kapacitásokat a tolmácsolási folyamat részfolyamatai között (Gile 2015a: 44).

A kognitív terhelés (*cognitive load*) fogalma, vagyis az a feltevés, hogy az emberi agy egyszerre csak korlátozott számú műveletet tud végrehajtani, és egyszerre csak korlátozott mennyiségű információt tud feldolgozni (Seeber 2015: 60), a tolmácsoláskutatásban először Gile energiamodelljében jelent meg. Gile a pszichológiából vette át a *controlled operations* fogalmát (Gile 2015a: 50), és a modellt oktatási célokra dolgozta ki. Gile modellje abból indul ki, hogy a szinkrontolmácsolásban részt vevő minden részfolyamat egy kognitív vagy figyelmi forrást használ, ezzel ellentétben Seeber modelljében a különböző folyamatok nem azonos kapacitásért versengenek.

3.3.1 Gile energiamodellje

A szinkrontolmácsolás folyamatát talán a legáttekinthetőbben magyarázó modell Daniel Gile erőfeszítés- vagy energiamodellje (Gile 1995). Gile modelljének két alapvető kiindulási pontja van. Az első szerint a szinkrontolmácsoláshoz mentális energiára van szükség, azonban ez a mentális energia csak korlátozott mennyiségben áll a tolmácsok rendelkezésére. A másik kiindulási pont szerint a szinkrontolmácsolás során az összes rendelkezésre álló mentális energiára szükség van, sőt néha még ennél többre is szükség lenne – ebben az esetben a tolmács teljesítménye romlik (Gile 1995: 161). Gile ezt az állapotot, vagyis amikor a tolmácsok a teljes rendelkezésre álló figyelmi kapacitást felhasználják, telítettségnek nevezi. Ehhez kapcsolódik a „tolmács, mint kötéláncos” hipotézis (*tightrope hypothesis*), mely szerint a szinkrontolmácsok a tolmácsolási folyamat összetettsége miatt a legtöbb esetben elég közel dolgoznak a kognitív telítettség szintéhez ahhoz, hogy a tolmácsolt célnyelvi szövegben hibák, kihagyások vagy más pontatlanságok (*errors, omissions and / or infelicities, EOI*) jelenjenek meg (Gile 2015b).

A szinkrontolmácsolás során Gile az alábbi erőfeszítéseket (*effort*) különbözteti meg: a forrásnyelvi szöveg megértése (*Listening and analysis = L*), a beszédprodukció (*Production = P*), a memória (*Memory = M*) és a fenti tevékenységek összehangolása

(*Coordination* = C). Egy egyszerű képlettel Gile a következőképpen írja le a szinkrontolmácsoláshoz (SI) szükséges erőfeszítéseket:

$$SI = L+P+M+C.$$

Gile azt is megjegyzi, hogy az egyes részfeladatok energiaszükségletére a feladatok közötti interakció is hatással van. A tolmácsolási folyamatban akkor léphetnek fel problémák, ha a részfolyamatokhoz szükséges feldolgozási kapacitások összege meghaladja a rendelkezésre álló feldolgozási kapacitást. Gile részletesen felsorolja azokat a tényezőket, amelyek problémákhoz vezethetnek, vagyis azokat az eseteket, amikor a rendelkezésre álló mentális energiánál többre lenne szükség a tolmácsolási feladat elvégzéséhez. Ilyen tényezők, ún. *problem triggerek* a forrásnyelvi szöveg nagy sűrűsége (gyors sebesség vagy nagyon sok információ), külső tényezők (technikai problémák, ismeretlen szakkifejezések), ismeretlen nevek, telítettség (azaz, amikor a tolmács nem tud több információt tárolni a munkamemóriában) (Gile 1995: 172–174).

A szinkrontolmácsolás mellett Gile a blattolásra is kidolgozta modelljét (1995: 183). A modell szerint a blattolás során mentális energia szükséges az olvasás, a beszédprodukciónak és a koordinálás folyamataihoz, azonban azt is hozzáteszi, hogy a szinkrontolmácsolástól eltérően a blattolás során a tolmácsok látják a forrásnyelvi szöveget, így a forrásnyelvi szöveg megjegyzésére nem használnak el figyelmi kapacitást. Gile megjegyzi, hogy a blattolás során a tolmácsolási egység meghatározása különösen fontos, főleg az olyan, szintaktikailag különböző nyelvek esetében, mint az angol és a magyar.

Blattolás során a *hallás utáni megértés és elemzés* erőfeszítés *olvasási* erőfeszítés lesz; a *memória* erőfeszítéshez nem kell olyan sok energia, mint a konszekutív tolmácsolás során, mivel a FNY-i szöveg folyamatosan elérhető. Ez segítheti ugyan a tolmácsot, ugyanakkor növeli a lehetséges interferenciát. Blattolás során a tolmácsolási folyamatot nem befolyásolja a FNY-i előadó, ez azt is jelenti, hogy az olvasási erőfeszítést nem segíti a FNY-i előadó, így a tolmácsnak magának kell meghatároznia a tolmácsolási egységeket.

Gile a konszekutív tolmácsolásra átdolgozott energiamodellje szerint a konszekutív tolmácsolás első szakaszában a következő folyamatok követelnek meg mentális energiát a tolmácsból: Tolmácsolás = L+N+M+C, ahol

L = *listening* / a FNY-i szöveg feldolgozása, elemzése

N = *note-taking* / jegyzetelés

M = *short term memory operations* / memória

C = *coordination* / összehangolás.

Az első szakasz sebességének meghatározója a FNY-i előadó.

A konszekutív tolmácsolás második szakaszában a következő folyamatokhoz szükséges mentális energia:

Tolmácsolás = Rem+Read+P

Rem = *remembering* / a FNY-i szöveg felidézése

Read = *note-reading* / a jegyzetek olvasása

P = *production* / CNY-i beszédprodukció.

Ha a tolmács megfelelő jegyzetekkel dolgozik, az csökkentheti a 'Rem' erőfeszítést. A második szakasz sebességét a tolmács határozza meg, azaz a tolmács nem időnyomás alatt dolgozik. A konszekutív tolmácsolás során szétválik a FNY-i beszédértés és a CNY-i produkció. A konszekutív tolmácsolás első szakaszában a tolmácsnak a jegyzetelés jóval több szabadságot ad, mivel nem kell a nyelvtani szabályokra figyelni. Emellett a tolmácsnak konszekutív munkamódban több ideje és mentális energiája marad a CNY-i beszédprodukcióra.

Gile a modell megalkotása óta eltelt időszakban több alkalommal is kiegészítette a modellt. A szinkrontolmácsolás részfolyamatai közé bekerült az ember-számítógép interakció (*human-machine Interaction, HMI*), vagyis azok az esetek, amikor a tolmács a tolmácsfülkében számítógépet használ a szövegek, előadások írott változatának követésére, illetve terminológiai vagy internetes keresés céljából. Abban az esetben, ha távtolmácsolás során a tolmácsok nem azonos helyszínen vannak, a váltás is problémát jelenthet bizonyos platformok esetén (pl. zoom), ezért egészíthető ki a modell a váltási erőfeszítéssel (*turn-taking effort, TT*). Azokban az esetekben, amikor a tolmácsnak folyamatosan figyelnie kell arra is, hogy milyen szerepet játszik egy különösen érzékeny, szemtől szembeni tolmácsolási helyzetben, és hogy az adott helyzetben milyen megoldások a legmegfelelőbbek pszichológiai és társadalmi szempontból (pl. közösségi tolmácsolás, diplomáciai tolmácsolás), akkor a modell kiegészül az emberi és társadalmi megfontolások erőfeszítésével (*human and social considerations effort, HSC*) (Gile 2020).

Gile modellje nagyon jól használható a tolmácsképzésben, azonban számos kritika is érte, mivel a modell a tolmácsolás folyamatára koncentrált, nem a végtermékre (G. Láng 2002), illetve a folyamat részét képező műveletek Gile szerint feldolgozó kapacitást igényelnek, azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a gyakorlattal ezek a műveletek részben vagy egészben automatikussá válnak (G. Láng 2002). Gyakran felvetett kritika a modellel szemben, hogy nincs empirikus alapja (Gile 2020).

3.3.2 Kilian Seeber kognitív terhelés modellje

A kognitív terhelés fogalma viszonylag új a tolmácsoláskutatásban. Sijia Chen szerint a kognitív terhelés a tolmácsolásban „a tolmács korlátozott kognitív kapacitásának az része, amelyet egy tolmácsolási feladat végrehajtására használ fel egy adott környezetben” (2017: 643). Chen szerint a kognitív terhelés egy olyan összetett konstrukció, mely tükrözi a feladathoz, a környezethez és a tolmács jellemzőihez kapcsolódó változók interakcióját. A feladat és a környezet jellemzői meghatározzák, hogy mennyi mentális munkát kell elvégezni ahhoz, hogy a tolmács végrehajtsa a tolmácsolási feladatot a feladatra jellemző körülmények között (Chen 2017), míg a tolmács jellemzői az általa kifejtett és tapasztalt erőfeszítésekhez kapcsolódnak (Chen 2017). A Chen által meghatározott változókat a 3.1. táblázat foglalja össze.

A feladat jellemzői	A tolmácsolási környezethez kapcsolódó változók	A tolmács jellemzői
Tolmácsolási mód Nyelvpár Tolmácsolási irány A beszéd jellemzői Az előadó jellemzői Az elvárt válasz A feladattal töltött idő Felkészülés A feladat fontossága A feladat újszerűsége	A fizikai környezet / feltételek Látja-e a tolmács az előadót / a hallgatóságot? A felszerelés	Kognitív képességek Motiváció Tapasztalat Aktivitás szintje

3.1. táblázat. A kognitív terheléshez kapcsolódó változók a tolmácsolásban (Chen 2017)

Seeber szerint a kognitív terhelés „annak a kapacitásnak a nagysága, amelyet a kognitív feladat végrehajtása megkövetel egy alapvetően korlátozott kapacitású rendszerben” (Seeber 2013: 19). A kognitív terhelés több okból is fontos a tolmácsoláskutatás számára (Chen 2017). Először is, a kognitív terhelés segít jobban megérteni a tolmácsolás során zajló kétnyelvű feldolgozást. Másodsorban, a tolmácsok készségeket és stratégiákat használnak annak érdekében, hogy megbirkózzanak a terheléssel; ezek a készségek és stratégiák a tolmácskompetencia részei, így feltérképezésüknek szerepe van a tolmácsképzésben. Harmadsorban, a kognitív terhelés jól tükrözi egy tolmácsolási feladat nehézségét és összetettségét (Chen 2017).

Gile energiamodellje inspirálta Seebert a Kognitív Terhelés Modelljének (*Cognitive Load Modell, CLM*) megalkotására (2011), amelyet a szinkrontolmácsolásra dolgozott ki, és célja az volt, hogy a kognitív terhelés fogalmát bevezesse a tolmácsoláskutatásba,

és alkalmazza a tolmácsolásra. A modell az egyes, párhuzamosan folyó feladatok által előidézett kognitív terhelést veszi figyelembe (Seeber 2011). Seeber (2011) szerint a szinkrontolmácsolás a beszédpercepció és beszédprodukció folyamatok valós idejű kombinációja. Ezek a feladatok a kognitív terhelés szempontjából a következőket követelik meg:

- az input és az output perceptuális auditív-verbális feldolgozása (*Perceptual-auditory-verbal processing of input and output*),
- az input és az output kognitív verbális feldolgozása (*Cognitive-verbal processing of input and output*),
- az output verbális válasz feldolgozása (*Verbal-response processing of output*),
- interferencia (*Interference*),
- tárolás (*Storage*): a kognitív terhelés azon részét jelzi, amely annak következtében jön létre, hogy bizonyos alkotóelemeket a munkamemóriában tárolunk, mielőtt a produkció során felhasználnánk őket.

Seeber modellje talán átfogóbb képet nyújt a tolmácsolás során fellépő kognitív terhelésről (Seeber 2011). Seeber az alábbi stratégiákat különbözteti meg a szinkrontolmácsolás során (3.2. táblázat):

Makroszintű	Mikroszintű
Jelentésalapú Transzkódolás	Várákozás (szünettartás) Kivárás „Szalámitechnika” (<i>chunking</i>) Anticipáció

3.2. táblázat. A szinkrontolmácsolás során használt stratégiák (Seeber 2011)

Seeber szerint a kognitív terhelés mértéke attól is függ, hogy a tolmács milyen stratégiát használ, és arra is talál bizonyítékot, hogy a tolmácsok nem mindig dolgoznak a telítettség határán, azaz eredményei nem támasztják alá Gile *tightrope*-hipotézisét (Seeber 2011).

Mind a két fent említett modellt a szinkrontolmácsolásra dolgozták ki. Bóna Judit és Bakti Mária (2020) blattolásra és konszekutív tolmácsolásra is átdolgozta Seeber kognitív terhelés modelljét (3.3. táblázat).

Szinkrontolmácsolás	Konszekutív tolmácsolás	Blattolás
Az input és output perceptuális auditív-verbális feldolgozása	Első szakasz: Az input perceptuális auditív-verbális feldolgozása Második szakasz: Az output perceptuális auditív-verbális feldolgozása	Az input és output perceptuális vizuális-verbális feldolgozása
Az input és output kognitív-verbális feldolgozása	Első szakasz: Az input kognitív-verbális feldolgozása Második szakasz: Az output kognitív-verbális feldolgozása	Az input és output kognitív-verbális feldolgozása
Az output verbális válasz feldolgozása	Az output verbális válasz feldolgozása	Az output verbális válasz feldolgozása
Interferencia	Interferencia	Interferencia
Tárolás	Tárolás	Tárolás

3.3. táblázat. Kognitív terhelés (SI, CI és ST) (Seeber 2011 és Bóna-Bakti 2020 alapján)

3.4 Setton modellje

Robin Setton modellje a szinkrontolmácsolást a relevanciaelmélet és a kognitív tudomány oldaláról közelíti meg. A szinkrontolmácsolás jelenlegi modelljei közül ez a legátfogóbb és legaprólékosabban kidolgozott modell. Setton hangsúlyozza, hogy a szinkrontolmácsolás összetett folyamatának modellezéséhez interdiszciplináris megközelítésre van szükség, és modelljét a jelenleg elérhető legjobb modellek kombinációjának tekinti (1999: 63).

A relevanciaelmélet szerint a fordítás/tolmácsolás az interpretív nyelvhasználat egy olyan típusa, melynek célja, hogy a célnyelvi üzenet hasonlóságot érjen el a forrásnyelvi szövegben szereplő üzenettel. Ez úgy lehetséges, ha ugyanazt a kognitív hatást váltja ki ugyanazon a relatív feldolgozási áron, mint az eredeti (Setton 1999). A tolmácsolás/fordítás másodlagos kommunikációs helyzet, mivel a feladó és a címzett közötti kapcsolat csak a tolmács/fordító segítségével lehetséges. Setton szerint a másodlagos kommunikációs helyzetben a feladó és a tolmács/fordító az átváltás során úgy alakítja az átvitelre kerülő üzenetet, hogy figyelembe veszi az üzenet címzettje által elérhető kontextusokat (mentális reprezentációkat) (Setton 1999).

Setton szerint a tolmácsolás/fordítás során a relevanciaelmélet által leírt rámutató-következtetési kommunikáció két szakaszra bomlik: először a tolmács von le

következtetéseket az üzenettel kapcsolatban, majd a második szakaszban, a fordítás után a célnyelv már teljesen új kereteket ad és egyben korlátokat szab a tartalom és a rámutató eszközök vonatkozásában. Az üzenet címzettje ezeknek a megváltozott eszközöknek a segítségével jut el a tartalomhoz és a következtetésekhez (Setton 1999). A szinkrontolmácsnak ezt szem előtt kell tartania, és segítenie kell az üzenet címzettjét az üzenet relatív alacsony energiával való feldolgozásában. Mivel minden nyelvben más-más jelentésspektusok kerülnek kódolásra, a CNY-ben explicitációra is szükség lehet.

A szinkrontolmácsolást modellezve három nagy csoportra oszthatóak a bemeneti, vagyis a percepcióhoz kapcsolódó információk. Az első csoportba a forrásnyelvi előadótól érkező információk tartoznak: a beszéd fonetikai és szupraszegmentális elemei, az artikulációs mozgások és a beszélő arckifejezése. Az előadó felől érkező nem verbális jelek értelmezésének komplex folyamata Setton modelljében olyan csatornaként jelenik meg, amely közvetlenül a modell végrehajtó egységéhez (*Executive*) vezet. A végrehajtó egység gyűjti össze az összes, szinkrontolmácsoláshoz kapcsolódó inputot, válogat a beérkező információk között, és továbbítja ezeket a beszédprodukciós rendszerhez.

A bemenet második csoportjába a környezet felől érkező információk tartoznak. A szinkrontolmácsnak a forrásnyelvi szöveg megértéséhez figyelembe kell vennie a tolmácsolási helyzet résztvevőit és az ott zajló eseményeket. Emellett a tolmács hasznosítja ún. szituációs tudását is, azaz mindazt az ismeretet, amely a tolmácsolási eseménnyel kapcsolatban a rendelkezésére áll.

A bemenet harmadik csoportjába a tolmács célnyelvi beszédprodukciója tartozik; a szinkrontolmácsnak folyamatosan ellenőriznie kell, hogy az általa létrehozott célnyelvi szöveg tartalma megfelel-e a forrásnyelvi szöveg tartalmának, a formája pedig a célnyelv normáinak.

A forrásnyelvi szöveg feldolgozásának folyamata során a modell szerint az összeállító egység (*Assembler*) feladata a bejövő és felismert szavakból, illetve morfémből a propozicionális jelentés létrehozása. Az összeállító egységen belül Setton feltételezi egy elemző (al)egység (*Parser*) létezését is, amely a beérkező szavak alapján lehetséges mondatstruktúrákat épít fel. A szavak alapjelentése és a mondatszerkezetek előhívása után az elemző egység a részekből nagyobb egységeket állít össze. A beszédmegértés ezen szakaszában nagyon fontos szerepet játszik a kontextus, ami már a forrásnyelvi szöveg elhangzása előtt elérhető a tolmácsok számára, és segíti az elemző egység működését az egymást követő közlések értelmezésében. Az, hogy a tolmács mennyire gyorsan és megbízhatóan tudja létrehozni a célnyelvi szöveget az összeállító egység kimenete alapján, attól függ, hogy ez az információ mennyire kompatibilis a kontextussal.

A forrásnyelvi szöveg feldolgozásának folyamata során az összeállító egység használja a mentális modellben tárolt kontextusokat. A mentális modell

a szinkrontolmácsolásban a közlések értelmezéséhez szükséges kontextuális támogatás szerveződését modellezi, és tartalmazhat például térbeli, időbeli vagy ok-okozati kapcsolatokat. A forrásnyelvi közlés valódi értelmezése a mentális modellhez való hozzáféréssel kezdődik.

A mentális modell az összeállító egység felé továbbít információt, például a folyamatban lévő diskurzus témáját, a lexikai jelentést és az ehhez tartozó enciklopédikus tudást. Az összeállító egység a kiegészített proposíciókat a végrehajtó egységnek továbbítja végső értelmezés céljából. Mivel a tolmácsolás során a szinkrontolmácsnak bizonyos fókig azonosulnia kell a forrásnyelvi előadóval, a tolmácsok mentális modelljében a forrásnyelvi előadó hozzáállása és kommunikációs céljai is meg kell, hogy jelenjenek.

Setton modelljében a végrehajtó egység az egyetlen olyan elem, amely hozzáfér a korábban felsorolt inputokhoz, és felügyeli a jelentés létrehozását. Setton négy fontos feladatot tulajdonít a végrehajtó egységnek: itt zajlik a másodlagos pragmatikai elemzés, melynek során a tolmács felméri, hogy van-e egyezés a proposíciók és a forrásnyelvi beszélőnek tulajdonított szándékok között. A második feladat a címzetteknek való megfelelés. A tolmácsnak figyelembe kell vennie a tolmácsolási feladat jellegzetességeit, például a célnyelvi hallgatóság elvárásait a forrásnyelvi szöveg redundáns elemeinek csökkentésekor vagy megszüntetésekor. A beszédmegértés során a végrehajtó egység feladata az, hogy kompenzálja a forrásnyelvi beszélő üzenetének a tolmács kényszerű közelítéseiből eredő esetleges pontatlanságát vagy felhígulását. A végrehajtó egység ezen felül ellenőrzi a beszédprodukciót, és szabályozza a beszédtempót és a hangerőt.

Setton a szinkrontolmácsolás beszédprodukciós komponensét Willem Levelt (1989) alapján modellezi, azonban ahhoz, hogy a modell alkalmazható legyen a szinkrontolmácsolás beszédprodukciós komponensének modellezésére, bizonyos módosítások szükségesek.

1. A Levelt-modellben ismertetett fogalmi tervező (*Conceptualizer*) szerepét a Setton-modellben a teljes beszédmegértési apparátus és a végrehajtó egység tölti be.
2. A nyelvtani tervezés során a Setton-modellben a tolmács a végrehajtó egységben létrehozott proposíciók, attitűdök és szándékok kifejezésére válogatja ki a megfelelő szavakat, struktúrákat és intonációt.
3. A szinkrontolmácsolás közben a profi tolmácsoknál a feldolgozás nagyobb része a fogalmi és a szándékot kifejező reprezentációkon keresztül történik, ugyanakkor Setton feltételezi bizonyos rövidítő utak (*shortcuts*) létezését is a feldolgozás során.

A szinkrontolmácsolás során az önellenőrzés is fontos szerepet kap. Setton Gervert idézi, aki bizonyítékokat talált arra, hogy a szinkrontolmácsolás során az önellenőrzés kiejtés előtt és után, azaz pre- és posztartikulációs szinten is működik (Gerver 1976).

Setton vizsgálatainak legfontosabb eredményei a következők: A tolmácsok saját CNY-i struktúrát építenek fel, ha a FNY-i szerkezet nem követhető. A tolmácsok gyakran illesztenek be új szerkezeteket vagy nyújtják meg az eredeti beszéd szerkezeit, megfogalmaznak olyan egyszerűbb előfeltételezéseket, amelyek a szövegből kikövetkeztethetők. Saját verziójukban nemcsak a szövegből származó, hanem a helyzetre vagy a kontextusra vonatkozó ismereteket is felhasználnak, és bőkezűen bánnak a kötőelemekkel. Azaz a tolmácsok előzetes ismereteikből, szituációs tudásukból, a szöveg szemantikai, szintaktikai és pragmatikai jellemzőiből építik fel mentális modelljüket, ez lesz a beszédprodukciónak alapja. Tehát a tolmács nem szavakkal vagy mondatokkal dolgozik, ezért nehéz egy-egy elhangzott szegmenst visszakeresni a CNY-i változatban; a CNY-i változat a mentális modellt jeleníti meg. A mentális modell nem a nyelvi struktúra, hanem a világ aspektusait modellálja, és megalkotásában mind a tudás, mind a nyelvi eszközökkel közölt információ szerepet játszik.

Csernovhoz hasonlóan Setton is felhívja a figyelmet arra, hogy a tolmács a kommunikációs helyzetről mentális reprezentációt alkot, ez jóval több, mint a FNY-i szöveg nyelvi alapú értelmezése.

A fenti összefoglalásból is látható, hogy a (szinkron)tolmácsolás során is adottak a feltételek az explicitációs műveletek végrehajtásához, hiszen a tolmács a mentális modell alapján dolgozik, amely magába foglalja a tolmácsolás tágabb kontextusának ismeretét és a hallgatóság feltételezett háttérismereteinek felmérését is.

3.5 Gumul modellje a tolmácsolást korlátozó tényezőkről (*Model of the Interpreting Constraints*)

Gumul a fenti modellek egy részét a tolmácsolási korlátok modelljében fűzi össze. A modellt részletesen, ábrával kiegészítve Gumul (2017: 140) írja le. A szinkrontolmácsolás során négy korlátozó tényezőt határoz meg, ezek az időkorlát, a befejezetlen input, a memória és az eltérő háttértudás. Az időkorlát jellemzője, hogy a forrásnyelvi szöveg sebessége kívülről meghatározott, a tolmácsnak párhuzamosan zajló feladatokat kell megoldania, miközben korlátozott a rendelkezésre álló feldolgozási kapacitás. Lehetséges stratégia ebben az esetben a fül-száj ívhossz (*ear-voice span*, EVS) szabályozása. A második korlát a befejezetlen forrásnyelvi szöveghez kapcsolódik: a tolmácsnak már a FNY-i mondat befejezése előtt el kell kezdenie a tolmácsolást. Lehetséges stratégiák a kivárás, a szegmentálás vagy az anticipáció. A harmadik korlátozó tényező a FNY-i előadó, a tolmács és a hallgatóság eltérő háttértudása. Az ebből fakadó problémák megoldására a tolmács a transzkódolás és az egyszerűsítés stratégiáit alkalmazhatja. Az utolsó korlátozó tényező a memóriakapacitás; a felmerülő problémákat a tolmács a rövidebb EVS vagy mentális modell létrehozásával oldhatja meg.

Korlát	Jellemzők	Stratégiák	Modell
Időkorlát	A sebesség kívülről meghatározott, Párhuzamos feladatok, A korlátozott feldolgozási kapacitás kezelése	EVS szabályozása	Energiamodell
Befejezetlen input	A struktúrához, a textúrához és a kontextushoz való hozzáférés	Kivárás Szegmentálás Anticipáció	A szövegtényezőzők modellje a tolmácsolásban
Eltérő háttértudás	Külső forrás A hallgatóság összetétele Terminológia Háttértudás	Transzkódolás Egyszerűsítés	Gravitációs modell
Memória	Szó szerinti előhívás	Rövidebb EVS Mentális modell létrehozása	Energiamodell

3.4. táblázat. Gumul modellje a tolmácsolást korlátozó tényezőkről (Gumul 2017)

A harmadik fejezetben az explicitáció vizsgálatának szempontjából releváns tolmácsolásméleti modelleket tekintettük át. A deverbilizációs modellben és Setton modelljében is hangsúlyos a tolmács, mint aktív szövegalkotó, aki a szavaktól független, fogalmi szinten fér hozzá a forrásnyelvi szöveg jelentéséhez, majd ehhez hozzáadva a tolmácsolási esemény kontextusát és a célnyelvi szöveg hallgatóinak elvárásait, egy mentális modellt alkot, s ez alapján történik meg a célnyelvi szöveg létrehozása. Az ismertett kognitív modellek azt mutatják be, hogy hogyan tudják a tolmácsok a tolmácsolási folyamat során elosztani a rendelkezésükre álló mentális energiát vagy figyelmi kapacitást a tolmácsolás párhuzamosan zajló részfolyamatai között. Ez tolmácsolási munkamódonként eltérő lehet, ami befolyásolhatja a tolmácsolás során elvégzett explicitációs műveletek gyakoriságát és típusait is.

Gumul modellje a tolmácsolási folyamatot korlátozó tényezőkről szorosan kapcsolódik a kognitív modellekhez, mivel részletesen mutatja be azokat a tényezőket, amelyek befolyásolják a tolmácsolási folyamatot és a tolmács rendelkezésére álló figyelmi kapacitást.

4.

TOLMÁCSOLÁS ÉS EXPLICITÁCIÓ. EMPIRIKUS KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Az előző fejezetben ismertetett modellek alapján adottak a lehetőségek az explicitációra a különböző tolmácsolási munkamódokban, azonban feltételezhető, hogy a különböző tolmácsolási munkamódokhoz kapcsolódó, eltérő korlátok és kognitív terhelés eltérő gyakoriságú, illetve típusú explicitációs műveletek megjelenéséhez fog vezetni a különböző tolmácsolási munkamódokban. Ebben a fejezetben az explicitáció és a tolmácsolás kapcsolatát vizsgáló empirikus kutatások eredményeit foglalkoztatjuk össze.

4.1 Explicitáció és szinkrontolmácsolás

A szinkrontolmácsolás során párhuzamosan zajlik a forrásnyelvi szöveg feldolgozása, a fordítás, a célnyelvi szövegalkotás és az önellenőrzés. A szinkrontolmácsok nem befejezett forrásnyelvi input alapján dolgoznak. A fordítással ellentétben a szinkrontolmács a forrásnyelvi szöveget csak egyszeri hallás után dolgozza fel, és a célnyelvi szöveg első változata egyben a végleges változat is (Pöchhacker 2004), javításra a legtöbb esetben nincs lehetőség.

A szinkrontolmácsolás modellezésénél elfogadott, hogy a szinkrontolmácsolás olyan másodlagos kommunikációs helyzet, ahol a tolmács és a célnyelvi hallgató között működésbe lép a relevanciaelv, vagyis a tolmácsnak segítenie kell a célnyelvi hallgatót a forrásnyelvi üzenet viszonylag alacsony energiával való feldolgozásában (Setton 1999). A szinkrontolmácsolás során fontos szerepe van az együttműködési elvnek, ezt a tolmácsok akkor is figyelembe veszik, ha nincs célnyelvi közönségük (Bakti 2009). A fentiek alapján a szinkrontolmácsolás során is adottak a feltételek a fakultatív és a pragmatikai explicitáció létrejöttéhez.

Eddig viszonylag kevés vizsgálat született a szinkrontolmácsolt CNY-i szövegekben előforduló explicitációs műveletekkel kapcsolatban. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy a fordítási folyamattal ellentétben a szinkrontolmácsolási folyamat során számos olyan tényezőt vehetünk figyelembe, amelyek korlátozzák az explicitációs műveletek megjelenését (Gile 1995, Gumul 2006, Shlesinger 1995). Az első korlátozó tényező az *idő*, mivel a szinkrontolmács beszédprodukciónak meghatározza a forrásnyelvi szöveg előadójának beszédtempója. A második korlátozó tényező a rendelkezésre álló *memória* vagy *figyelmi kapacitás*, mivel a tolmácsolás során a tolmácsnak

számos párhuzamos folyamat között kell a figyelmét megosztania. A harmadik korlátozó tényező az, hogy a tolmácsok *befejezetlen* forrásnyelvi mondatok alapján kezdik el a tolmácsolást. A negyedik korlátozó tényező az *eltérő háttértudás*, azaz a tolmácsolás témában a tolmács és a forrásnyelvi szöveg előadója nem azonos ismeretekkel rendelkezik, ennek eredményeként pedig információs szakadék jöhet létre a tolmács és az előadó között. A kutatók szerint ezek a korlátozó tényezők hatással vannak a tolmácsolás során előforduló explicitációs műveletekre, de egyben a kiváltó okai is lehetnek ezeknek a műveleteknek (Gumul 2006: 173).

A szinkrontolmácsolás szövegekben előforduló explicitációval kapcsolatos kutatások fő kérdése az, hogy az explicitáció vajon a tolmácsok által alkalmazott tudatos stratégia vagy a nyelvi közvetítés velejárója. Shlesinger (1995) szerint a kohéziós eszközök eltolódása a szinkrontolmácsolás célnyelvi szövegekben, azaz a CNY-i szövegek nagyobb explicitága a nyelvi közvetítés természetes velejárója. Pöchhacker (2004) szerint az explicitáció stratégiája segít áthidalni a nyelvi és a társadalmi-kulturális különbségeket a tolmácsolási folyamat során. Ezzel ellentétben Gumul (2006) vizsgálatainak eredményei azt mutatják, hogy az explicitáció nem tudatosan használt stratégia. Összegezve az explicitáció és a szinkrontolmácsolás területén született kutatásokat, Gumul (2015: 155–156) hangsúlyozza azt is, hogy az explicitáció szorosan összefügg a CNY-i szövegek kohéziójával és a kohéziós eszközök használatával.

Shlesinger (1995) szinkrontolmácsolás célnyelvi szövegekben előforduló kohéziós eszközöket vizsgáló tanulmányának eredményei azt jelzik, hogy az explicitáció a szinkrontolmácsolás során is előfordul. A vizsgálatban 13 tolmácsoló vett részt, akik egy 11 perc hosszúságú szöveget tolmácsolnak angolról héberre. Tizenegy hallgató A nyelvre volt a héber, két hallgató az angol volt az A nyelvre. A célnyelvi szövegek elemzése alapján Shlesinger a következő eredményekre jutott. A referenciával kapcsolatos elmozdulások esetében nem talált következetes mintát. A forrásnyelvi szövegben előforduló helyettesítés és az ellipszis helyett a hallgatók a célnyelvi szövegekben a lexikai kohézió valamilyen formáját használták. A kötőszavak esetében két tendenciát figyelt meg Shlesinger: az időbeli és nyomatékosító eszközöket gyakran hagyták ki a tolmácsok a célnyelvi szövegekből, míg az ok-okozati és a kapcsoló kötőelemeket a legtöbb esetben a hallgatók megtartották a célnyelvi szövegekben is.

Shlesinger arra a következtetésre jut, hogy a kohéziós eszközök használatában előforduló elmozdulás a tolmácsolási folyamat szerves része. Minden kohéziós eszköz esetében jellemző volt a kihagyás, a nem feltétlenül szükségesnek tekintett elemeket, az alacsony gyakoriságú lexikai elemeket és a mondatvégi elemeket a tolmácsolók gyakran kihagyták. A háttértudás és a korábbi ismeretek csökkentik a kihagyások és a hibák arányát szinkrontolmácsolás során. Ha a hallgatók nem ismerik fel egy kohéziós eszköz pragmatikai funkcióját, még ha helyesen is tolmácsolják, ez nem vezet funkcionális ekvivalenciához.

Luli Ishikawa (1999) a szakirodalom alapján a fordított szövegekben előforduló, a nyelvi közvetítés explicit szerkesztési és feldolgozási folyamatainak eredményeképpen létrejövő jelenségeket négy csoportra osztja:

1. A célnyelvi szövegek hosszabbak, mint a forrásnyelvi szövegek.
2. A célnyelvi szövegeket redundancia és ismétlés jellemzi.
3. A célnyelvi szövegek szóincse explicitebb lesz.
4. A célnyelvi szövegek logikai struktúrája explicitebb lesz.

Ishikawa a fentiek mellett az explicitációt a pszichológiai feldolgozási folyamatok eredményének tekinti, mivel a fordítás és a tolmácsolás magában foglalja a forrásnyelvi szöveg deverbilizációját, a forrásnyelvi és a célnyelvi ekvivalensek fogalmi reprezentációi közösek. A fogalmi reprezentációnak nyelvi és nyelven kívüli elemei is vannak, a nyelven kívüli elemek a tolmács interferenciájának és háttértudásának eredményeképpen jönnek létre.

12 tolmács részvételével zajlott vizsgálataiban a tolmácsok japánról (A) angolra (B) tolmácsoltak. A tolmácsok célnyelvi szövegeiben Ishikawa négy típusra osztotta a nem kötelező explicitációs műveleteket: FNY-i elemek átvitele a CNY-be (amelyek hibákat eredményeztek), hézagöltő kifejezések, a tolmácsok háttértudása alapján hozzáadott információk és az anafórák, azaz a kognitív explicitáció. A vizsgálat eredményei megerősítették azt, hogy szinkrontolmácsolás során is végbemegy az explicitáció a különféle korlátozó tényezők ellenére is, illetve attól függetlenül, hogy a tolmácsolási normák szöveghű előadást várnak el a tolmáctól.

Gumul (2006, 2017) 120 hallgató bevonásával végzett vizsgálatokat a szinkrontolmácsolás és az explicitáció kapcsolatáról. Az alábbi kutatási kérdésekre keresett választ:

- Az explicitáció teljesen tudatos stratégia, vagy nem stratégiai jellegű viselkedés, amely a nyelvi közvetítés melléktermékének tekinthető?
- Az explicitáció a tolmácsolási irány függvénye-e, és ha igen, milyen mértékben?
- Az explicitáció tolmács-specifikus-e, és ha igen, mennyiben különböznek az egyes tolmácsok explicitációs mintái, és mennyire konzisztens a tolmácsok explicitációs stílusa (Gumul 2017: 100)?

Vizsgálatait Gumul az átírt célnyelvi szövegek kézi elemzésével végezte, emellett a hallgatók retrospektív interjúit is elemezte. A vizsgálatban 120 tolmácsszinkronizáló vett részt három lengyel egyetemről, akik angolról lengyelre és lengyelről angolra szinkrontolmácsoltak. Gumul 2017-es eredményei megerősítik 2006-os eredményeit, azaz a vizsgált célnyelvi szövegekben előforduló explicitáció 90%-a nem stratégiai és nem szándékos. Összesen az explicitációs műveletek 8%-át említették meg a retrospektív interjúkban a hallgatók, és nagyon sok esetben utólag jelezték, hogy a célnyelvi szövegben előforduló explicitáció nem volt tudatos, tehát az eredmények azt mutatják,

hogy a szinkrontolmácsolás során az explicitáció nem stratégiai folyamat (Gumul 2017: 282).

A célnyelvi szövegek elemzései és a tolmácshallgatók által megemlített explicitációs műveletek azt jelzik, hogy a szinkrontolmácsolás során az explicitációt nagy részben a kommunikációs csatorna sajátosságai okozzák (Gumul 2017: 282). A döntő tényezők a munkamódra jellemző korlátok, azaz a tolmácshallgatók a szinkrontolmácsolás során azért explicitálnak, hogy megkönnyítsék a saját szövegelemzési folyamatukat, és ellensúlyozzák a szinkrontolmácsoláshoz kapcsolódó korlátokat.

A tolmácsolási iránnyal kapcsolatban Gumul eredményei azt mutatják, hogy az explicitációs műveletek jóval gyakrabban fordultak elő a B nyelvre tolmácsolt szövegekben, mint az anyanyelvre tolmácsoltakban. B nyelvre tolmácsoláskor a szinkrontolmács-hallgatók jóval több köztűszót adnak hozzá a szöveghez, mint A irányban, és gyakrabban fordul elő a módosítószók hozzáadása, a jelentés pontosítása és a metaforák magyarázata. Ezenfelül egy másik jelentős különbség is felmerült az explicitáció és a tolmácsolási irány vonatkozásában: Gumul lényegesen több olyan retrospektív megjegyzést adatolt, amely a B nyelvre történő tolmácsolás során az explicitációt a szinkrontolmácsolás korlátaival magyarázta, míg az A nyelvre történő tolmácsoláskor inkább általánosabb, a termékkel és a hallgatósággal kapcsolatos okokat említettek a tolmácshallgatók. Az eredmények alátámasztják azt a korábbi megfigyelést, hogy a B nyelvre történő tolmácsoláskor az explicitációt nagyobb mértékben okozzák a szinkrontolmácsolási folyamat korlátai, mint az A nyelvre történő szinkrontolmácsoláskor. Azaz a tolmács szándéka nem az, hogy a célnyelvi szöveget explicitebbé tegye, hanem az, hogy megfelelő stratégiát válasszon annak érdekében, hogy meg tudjon birkózni a tolmácsolási feladattal. Más szavakkal: az explicitáció célja nem az optimális relevancia, hanem a tolmács túlélési stratégiája (Gumul 2017: 283).

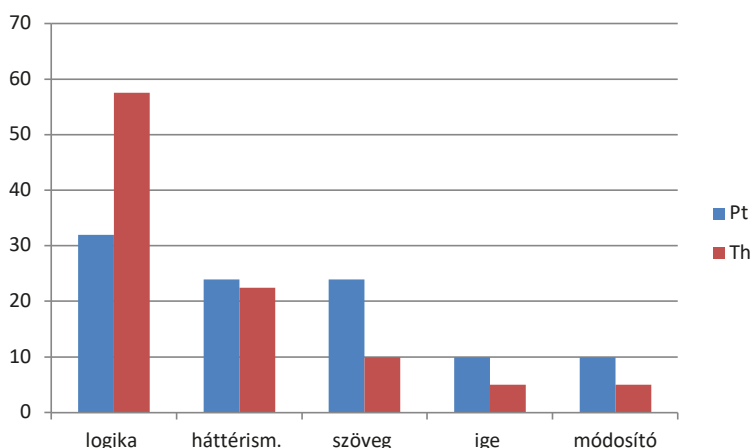
Az explicitáció és az egyéni tolmácsolási stílus tekintetében Gumul arra az eredményre jut, hogy az explicitáció egyéni tolmácsmagatartás, mivel nagyon változatos mintát mutattak az előforduló explicitációs műveletek, és nagyon kicsi volt az egyezés az egyéni tolmácsolások között (Gumul 2017: 283). A fentiek mellett Gumul magas korrelációt talált a kihagyások és hibák előfordulási aránya és az explicitációs műveletek gyakorisága között. Ez arra enged következtetni, hogy az explicitációs műveletek a szinkrontolmácsolás során gyakran a kihagyott részeket kompenzálják, azaz bizonyos fókig az explicitációs műveleteket tudatosnak tekinthetjük.

Gumul összefoglalja azokat a tényezőket, amelyek a szinkrontolmácsolás során fellépő explicitációhoz vezetnek, ezeket az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

Tolmácsolási stratégiák	folyamatközpontú stratégiák termék- és hallgatóságközpontú stratégiák
Tolmácsolási korlátok	időbeli korlát befejezetlen input eltérő háttértudás memória
Tolmácsolási irány	A–B B–A
Egyéni preferenciák	következetes stratégiahasználat véletlenszerű stratégiahasználat

4.1. táblázat. A szinkrontolmácsolás során fellépő explicitációt kiváltó tényezők (Gumul 2017 alapján)

Angol–magyar nyelvi irányban Bakti (2013) végzett kis mintás vizsgálatot az explicitáció megjelenési formáiról. Olyan explicitációs műveleteket elemzett, amelyek angolról magyarra szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben fordultak elő. Azonos forrásnyelvi szöveget tolmácsoltak profi tolmácsok és tolmácshallgatók. A célnyelvi szövegekben előforduló nem kötelező explicitációs műveleteket öt csoportra osztotta, ezek a műveletek mind a profi konferenciatolmácsok, mind a tolmácshallgatók célnyelvi szövegeiben előfordultak. A csoportokat az 4.1. ábra mutatja.

4.1. ábra. Az explicitációs műveletek típusainak százalékos eloszlása profi tolmácsok (Pt) és tolmácshallgatók (Th) célnyelvi szövegeiben (Bakti 2013)

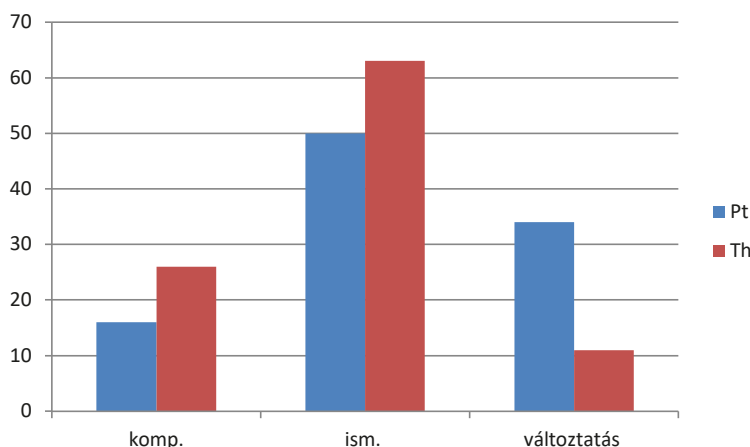
Az első csoportba tartoznak azok az esetek, amikor a tolmács a forrásnyelvi szövegben nem szereplő *logikai* kapcsolóelemeket ad a célnyelvi szöveghez. Ez mind a profi tolmácsok (32%), mind a tolmácsolóhallgatók (57,5%) esetében a leggyakrabban előforduló explicitációs művelet volt.

A második csoportba azok az esetek kerültek, amikor a tolmács *hátérismereteire* támaszkodva ad hozzá a forrásnyelvi szöveghez. Ez a csoport közel azonos gyakorisággal fordult elő a profi tolmácsok és a tolmácsolóhallgatók által elvégzett explicitációs műveletek között: az előforduló összes explicitációs művelet 24%-a volt profi tolmácsoknál, 22,5%-a tolmácsolóhallgatók esetében.

A harmadik csoportba azok az esetek tartoznak, amikor a tolmács a *szöveghez kapcsolódó* ismeretek és információk alapján explicitál, például a forrásnyelvi szövegben előforduló személyes névmásokat teszi explicitebbé, vagy a forrásnyelvi szövegben nem szereplő anaforikus utalásokat alkalmaz. Ez a típus a profi tolmácsoknál az összes explicitáció 24%-a, a tolmácsolóhallgatóknál 10%-a. A fenti három típuson kívül előfordult az is, hogy a célnyelvi szövegekben a forrásnyelvi szövegben nem szereplő *módosítószók* vagy igék szerepeltek.

A célnyelvi szövegekben három olyan művelettípust is adatolt, amelynek során a tolmács hozzáadott a FNY-i szöveghez, azonban ezek a hozzáadások nem tekinthetők explicitációnak. Az első csoportba azok az esetek tartoznak, amelyekben a tolmács kompenzáció részeként ad hozzá a forrásnyelvi szöveghez, azért, hogy a kihagyott listaelemeket vagy egyéb kihagyott elemeket kompenzálja. A második csoportba az ismétlések tartoznak. Ezek az esetek nem tekinthetők explicitációnak, mivel a forrásnyelvi szövegben szereplő információ ismétlése zajlik. A CNY-i ismétlések nemcsak funkciószavakat vagy rövid szerkezeteket érintenek, hanem akár teljes mondatokat is. Előfordul, hogy a nyelvtani egyeztetés miatt szükséges egy hosszabb egység ismétlése, azaz a nem megfelelő fül-száj ívhossz is okozhatja az ismétléseket. A harmadik csoportba azok az esetek tartoznak, amikor a tolmács változtat a forrásnyelvi szövegben már szereplő szón annak érdekében, hogy egy a beszédhelyzetnek és a műfajnak jobban megfelelő, választékosabb kifejezésre vagy szóra cserélje le azt.

Az 4.2. ábra a fent elemezett esetek százalékos eloszlását mutatja. A profi tolmácsok célnyelvi szövegeiben 32 esetben fordultak elő a fenti műveletek, a tolmácsolóhallgatók célnyelvi szövegeiben 43 esetben.

4.2. ábra. Kompenzáció, ismétlés és változtatás előfordulási aránya profi tolmácsok (Pt) és tolmácsolók (Th) célnyelvi szövegeiben (Bakti 2013)

Összegezve Bakti (2013) eredményei azt mutatják, hogy a szinkrontolmácsolási folyamat időbeli és feldolgozási kapacitáshoz kapcsolódó korlátai ellenére mind a profi tolmácsok, mind a tolmácsolók célnyelvi szövegeiben találunk nem kötelező explicitációs műveleteket. A profi tolmácsok és tolmácsolók célnyelvi szövegeikhez leggyakrabban logikai kapcsolóelemeket toldottak be, ezt követik gyakoriságban a tolmácsok háttérismeretéhez kapcsolódó explicitációs műveletek és a forrásnyelvi szöveghez kapcsolódó információk alapján végrehajtott explicitáció. A vizsgálat kimutatta, hogy az explicitációs műveletek tolmácsolási tapasztalattól függetlenül jellemzők a magyarra szinkrontolmácsoló célnyelvi szövegeket.

A fenti vizsgálatokkal ellentétben Szegh (2017) az explicitáció mellett az implicitációt is vizsgálta szinkrontolmácsoló célnyelvi szövegekben. Korpuszalapú vizsgálatában öt magyar és öt angol FNY-i szöveget és ezek magyarra, illetve angolra szinkrontolmácsoló CNY-i szövegeit elemezte. Kontrasztív elemzéseinek vizsgálatai azt az eredményt hozták, hogy a szinkrontolmácsolás során gyakrabban fordul elő az implicitáció, mint az explicitáció.

4.2 Explicitáció és blattolás

Gile energiamodellje (1995: 183) szerint a blattolás során mentális energia szükséges az olvasás, a beszédprodukciónak és a koordinálás folyamataihoz, azonban azt is hozzászólja, hogy a szinkrontolmácsolástól eltérően a blattolás során a tolmácsok látják a forrásnyelvi szöveget, így a forrásnyelvi szöveg megjegyzésére nem használnak el

figyelmi kapacitást. Azonban azt is megjegyzi, hogy a blattolás során a tolmácsolási egység meghatározása különösen fontos, főleg az olyan, szintaktikailag különböző nyelvek esetében, mint az angol és a magyar. A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a szinkrontolmácsolásra jellemző korlátozó tényezők közül a blattolás során a következők vannak jelen: a rendelkezésre álló memória vagy figyelmi kapacitás korlátozott volta és az eltérő szintű háttértudás a tolmács és a forrásnyelvi szöveg előadója (vagy blattolás esetén a szöveg írója) között. Ezek a tényezők meghatározhatják azt, hogy milyen típusú explicitációs műveletek jellemzik majd a blattolást, ahol a tolmács teljesítményét nem korlátozza a rendelkezésre álló idő, és könnyebben tudja előre tervezni a tolmácsolási folyamatot, mivel a FNY-i szöveg állandóan a rendelkezésére áll, és látja a teljes FNY-i mondatokat.

Veresné Valentinyi Klára angolról magyarra blattolt szövegeknél tesztelte az explicitációs hipotézist (Veresné Valentinyi 2006), vizsgálatában 14 szakfordító szakos hallgató és 6 PhD- , illetve kommunikáció szakos hallgató vett részt, akiknek angolról magyarra kellett blattolniuk egy szöveget. Az eredmények statisztikai vizsgálata azt bizonyította, hogy az explicitáció a blattolt szövegeket is jellemzi, mivel a blattolt célnyelvi szövegek hosszabbak, mint az angol eredeti forrásnyelvi szöveg. Ezeken felül Veresné Valentinyi megvizsgálta, hogy milyen fordítási műveletek eredményeztek hosszabb szövegeket. A szövegelemzés eredményei azt mutatják, hogy a blattolók gyakrabban alkalmaznak kiegészítést és felbontást, mint összevonást és kihagyást. A kiváltó okok a FNY és a CNY lexikai rendszerének eltérései, a FNY és a CNY pragmatikai eltérései, illetve a FNY-i és a CNY-i olvasó háttérismereteinek eltérései.

4.3 Explicitáció és konszekutív tolmácsolás

Habár az explicitáció és tolmácsolás kapcsolatáról szóló kutatások nagy része a szinkrontolmácsolással foglalkozik, Gumul modellje (2017) alapján azt várhatnánk, hogy az explicitáció sokkal természetesebben jelenhet meg a konszekutív tolmácsolásban, ahol a tolmácsok a célnyelvi üzenetet memóriájuk és jegyzeteik alapján hozzák létre, illetve, ahol kevésbé jelentős az időkorlát szerepe.

Fang Táng (2018) a tapasztalat és a tolmácsolási irány hatásait vizsgálja az explicitációs műveletekre, kínai–angol és angol–kínai irányban történő konszekutív tolmácsolás során.

A szerző a következő kutatási kérdésekre keresi a választ:

1. Mi jellemzi a konszekutív tolmácsolás során megjelenő explicitációt?
2. Milyen hatással van a tolmácsolási tapasztalat az explicitációs műveletekre?
3. Milyen hatással van a tolmácsolási irány az explicitációs műveletekre?

Tang vizsgálatának elméleti keretét Michael Halliday szisztémikus-funkcionális nyelvtana adja. Fang Tang így definiálja az explicitációt: „a tolmács által elvégzett fordítási műveletek, melyek során a tolmács olyan plusz információt közöl, amelyet nem lehet a kontextusból kikövetkeztetni (a kontextus = a co-text, a helyzet és a kultúra)” (Tang 2018: 33, a szerző fordítása).

Tang három kategóriát használ az explicitáció leírására: a tapasztalati, a személyközi és a textuális explicitációt. A *tapasztalati* explicitáció módosítószók, folyamatok, körülményeket leíró bővítmények és résztvevők hozzáadását vagy behelyettesítését jelenti. A *személyközi* explicitáció a hozzáállásbeli vagy fokozáshoz kapcsolódó jelölők hozzáadását vagy behelyettesítését jelenti. A *textuális* explicitáció kategóriájába azok a műveletek tartoznak, amikor a kiegészített vagy behelyettesített információ a szöveg kohézióját érinti. Az elemzésben a harmadik csoport alcsoportjai a referencia, az ellipszis és a kötőszavak. Annak ellenére, hogy a szerző alapos elméleti keret alapján alakította ki a kategóriákat, mégis szubjektívnek tűnnek, például a szerző maga is elismeri, hogy jelentős átfedés van a tapasztalati és a textuális explicitáció között.

Tang 12 gyakorló tolmács és 12 tolmácsoló célnyelvi szövegeit vizsgálta. A kutatásban a függő változó az explicitációs mintázat volt, míg a független változók a tolmácsolási tapasztalat és a tolmácsolási irány. Tang mind a konszekutív tolmácsolás folyamatát, mind az eredményét vizsgálja. A folyamatról retrospektív interjúkon és a tolmácsok jegyzeteinek elemzésén keresztül gyűjtött információt.

Az adatelemzés alapján Tang az explicitáció következő okait tárta fel. Az első ok az időgazdálkodás: az explicitáció ezen típusát a tolmácsok akkor használják, amikor a FNY-i szövegből nem tolmácsolott információt kompenzálnak. A második motiváció az üres helyek kitöltése: ezekben az esetekben a tolmács a FNY-i üzenetet nem érti, nem emlékszik rá, vagy nem tudja kifejezni. A harmadik motiváció a tisztázás: ebben az esetben a tolmács igyekszik csökkenteni a célnyelvi hallgatóság feldolgozási erőfeszítését. A negyedik ok a megerősítés, azaz a FNY-i előadó hozzáállásának megerősítése. Az utolsó típus motivációja a jegyzetekhez és a jegyzetek olvasásához köthető.

Tang eredményei megerősítik a tolmácsoláshoz kapcsolódó explicitáció létét mind angol–kínai, mind kínai–angol tolmácsolási irányban. Az explicitációs műveletek körülbelül fele az üzenethez köthető, míg 30%-a a kohézióhoz (Tang 2018: 213). Ami az okokat illeti, az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a leggyakoribb ok a tisztázás (50+%), ezt követi a megerősítés (20%). A harmadik leggyakoribb motivációs tényező az időgazdálkodás (15%), ezt követi az információvesztés (5%).

Az explicitáció és a tolmácsolási tapasztalat kapcsolatában Tang számos tendenciát vázol fel. A tolmácsolási tapasztalattal együtt nő a tisztázási tendencia, ami azt jelzi, hogy a profi tolmácsok jobban figyelembe veszik a hallgatóságot. Tang eredményei azt is feltárják, hogy a tolmácsok tapasztalatuk növekedésével egyre szélesebb szemantikai kereteket hoznak létre, ami lehetővé teszi számukra, hogy sokkal hatékonyabban hívják elő

a háttérinformációkat. A kohézió elősegítésének tendenciája azt jelenti, hogy a profi tolmácsok több kohéziós eszközt adnak hozzá a célnyelvi szöveghez, mint a tolmács-hallgatók. A deverbilizációs tendencia leginkább a jegyzetolvasással kapcsolatban fordul elő, és azt jelzi, hogy a profi tolmácsok több explicitációs műveletet hajtottak végre a jegyzeteikkel kapcsolatban, míg a tolmácshallgatók azért explicitáltak többet, mert nem jól olvasták a jegyzeteiket. Ezek az eredmények összhangban vannak azzal, hogy a tolmácsolási tapasztalat növekedésével a tolmácsok deverbilizációs készsége javul.

A tolmácshallgatók esetében azt a tendenciát lehetett megfigyelni, hogy ők az explicitációs műveletekkel a nem megfelelő tolmácsolási kompetenciát kompenzálták. A hallgatók esetében a legfontosabb motivációk az explicitációra az időgazdálkodás és az üres helyek kitöltése voltak.

A tolmácsolási irány is hatással volt az explicitációs műveletek gyakoriságára és típusaira. Az eredmények azt mutatják, hogy A nyelvről B nyelvre történő tolmácsolás esetén a tolmácsok átszerkesztik és összefoglalják az információt, míg B–A irányban több a hozzáadás.

A negyedik fejezetben bemutatott empirikus kutatások eredményeinek összehasonlítása, következtetések levonása nem könnyű, mivel a vizsgálatok több, szerkezetileg nagyon eltérő nyelvpárral zajlottak, túlnyomó részük kis mintával dolgozott, és főleg tolmácshallgatók teljesítményét vizsgálták. A vizsgálati szempontok között is jelentős eltérések vannak.

Mindezek ellenére az empirikus kutatási eredményekből világos, hogy a három ismertett tolmácsolási munkamódban előfordul az explicitáció, nyelvi iránytól és nyelvpártól függetlenül, a tolmácsolást korlátozó tényezők ellenére is. Az empirikus vizsgálatok főbb jellemzőit a 4.2. táblázat foglalja össze.

Szerző	Nyelvpár	Résztevők	Munkamód	Vizsgálati kérdések
Shlesinger (1995)	angol-héber	13 hallgató	szinkron	kohéziós eszközök
Ishikawa (1995)	japán-angol	12 profi tolmács	szinkron	nem kötelező explicitáció
Gumul (2017)	angol-lengyel, lengyel-angol	120 hallgató	szinkron	tudatos stratégia-e az explicitáció
Bakti (2013)	angol-magyar	3 hallgató, 3 profi tolmács	szinkron	nem kötelező explicitáció
Szegh (2017)	angol-magyar magyar-angol	profi tolmácsok (5+5 CNY-i szöveg a Pannónia Korpuszból)	szinkron	explicitáció és implicitáció
Veresné Valentinyi (2006)	angol-magyar	20 hallgató	blattolás	a CNY-i szövegek hossza, átváltási műveletek
Tang (2018)	angol-kínai kínai-angol	12 hallgató 12 profi tolmács	konszekutív tolmácsolás	tapasztalat és nyelvi irány hatása az explicitációra

4.2. táblázat. Áttekintés a tolmácsolás és explicitáció témakörében született empirikus vizsgálatokról

Szinkrontolmácsolás során az explicitáció a tolmácsoló hallgatók számára túlélési stratégiának tekinthető a szinkrontolmácsoláshoz kapcsolódó korlátozó tényezők ellensúlyozására, illetve a hallgatók saját szövegelemzésének megkönnyítésére (Gumul 2017). Ezeket az eredményeket Tang (2018) konszekutív tolmácsolási módot vizsgáló eredményei is alátámasztják: a tolmácsoló hallgatók a nem megfelelő tolmácsolási kompetenciát kompenzálják az explicitációval, vagyis az időgazdálkodás és az üres helyek kitöltése az explicitáció okai tolmácsoló hallgatók esetében. Ezzel ellentétben a profi tolmácsok motivációi az explicitációra inkább a tisztázás, vagyis a CNY-i hallgatóság erőfeszítésének csökkentése, illetve a kohézió elősegítése. Csak a profi tolmácsok explicitációs motivációihoz kapcsolódó eredmények illenek bele Setton modelljébe, a hallgatók motivációit inkább a kognitív modellek magyarázhatják.

II. RÉSZ

EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK A TOLMÁCSOLÁS ÉS EXPLICITÁCIÓ TÉMAKÖRÉBEN

5. ANYAG ÉS MÓDSZER

5.1 A tolmácsolás kutatásának módszertani sajátosságai

Az explicitáció és tolmácsolás kapcsolatával foglalkozó vizsgálataink bemutatása előtt Gile (1997, 1998, 2000) és Szabari (1999) alapján felvázoljuk a tolmácsolás kutatásához kapcsolódó módszertani nehézségeket, illetve a problémák megoldásának lehetőségeit.

Gile és Szabari szerint a tolmácsolás kutatóinak azzal a problémával kell szembenézniük, hogy hiányzik a társadalmi érdeklődés a kutatások eredménye iránt, nincsenek társadalmi elvárások a tolmácsolás kutatásával kapcsolatban. A tolmácsolás kutatását nehezíti, hogy a tolmácsolás komplex kutatási tárgy, nagyon sok változóval kell dolgozni a kutatás során. Emellett a tolmácsolás nehezen hozzáférhető az empirikus kutatás számára, mivel a szinkrontolmácsok közössége viszonylag kicsi, ami megnehezíti a mintavételt a kutatásokhoz. Továbbá a tolmácsolási események nagy része bizalmas, így nem hozzáférhető a kutatók számára. A szerzők megemlítik a gyakorlat és az elmélet közötti szakadékot is; a gyakorló tolmácsok nem tartanak igényt munkájuk tudományos vizsgálatára, általában véve a tolmácsszakma nem támogatja a kutatást.

A tolmácsolás kutatásának problémái között fontos megemlíteni a laboratóriumban készült felvételek és az autentikus, konferencián készült felvételek közötti választás kérdését. Az autentikus felvételek előnye az, hogy a célnyelvi szöveget valós konferenciatolmácsolási környezetben rögzítették, azonban ezekben az esetekben nehézséget jelent a tolmácsok, a szervezők és a felszólalók engedélyének megszerzése, mivel a tolmácsolási események legnagyobb része bizalmas. Ezek a felvételek azonban nem teszik lehetővé a különböző változók kontrollált vizsgálatát. A szinkrontolmácsolás kutatásának módszertani kérdéseiről szólva Shlesinger megjegyzi, hogy a konferenciakörnyezeten kívüli, laboratóriumi kísérletekből hiányzik az *ökológiai validitás*, hiszen a szinkrontolmácsolás során a folyamatot összességében kell vizsgálni, ideértve a konferencia kontextusát, a vizsgált szöveget megelőző szövegrészeket, illetve a tolmács háttérismeretét (Shlesinger 2000: 5–6). Shlesinger azt is megjegyzi azonban, hogy a különböző változók kontrollált vizsgálata csak laboratóriumi körülmények között lehetséges. A laboratóriumi vizsgálatok során garantálható, hogy minden tolmács azonos forrásnyelvi szöveggel dolgozik, azonban gyakran előfordul, hogy a vizsgálatban részt vevő tolmácsok a forrásnyelvi szöveget csak hangfelvételtől hallják, és nem látják a forrásnyelvi előadót, így a forrásnyelvi beszédészlelés folyamatát nem egészíti ki a vizuális észlelés részfolyamata (vö. Gósy 2005), amely negatívan befolyásolhatja a forrásnyelvi

beszédészlelést, feldolgozást és a tolmácsolás minőségét is. A forrásnyelvi szöveget kiegészítő gesztusok, nonverbális kommunikációs elemek szintén hiányozni fognak ilyen esetekben (Zagar Galvão 2009). További változó lehet az is, hogy profi tolmácsok vagy tolmácsolók vesznek részt a vizsgálatban.

Kutatásmódszertani cikkében Gile is különbséget tesz a valós konferenciakörnyezetben készült és a laboratóriumi felvételek között. Szerinte a valós konferenciahelyzetben történő megfigyelés (*observation, observational studies*) is vezethet természetellenes helyzethez a megfigyelői paradoxon miatt (Gósy 2005), más szavakkal a konferenciatorlmácsok a természetes konferenciakörnyezetben is természetellenesen viselkednek, ha tudják, hogy teljesítményüket megfigyelik, értékelni fogják.

A laboratóriumban készült felvételekkel kapcsolatban Gile megjegyzi (1998), hogy ezek a vizsgálatok is természetellenes helyzetet teremtenek a tolmácsok számára, mivel nincs hallgatóság, és nem látják az előadót. Fennállhat annak a veszélye is, hogy azok a kutatók, akik nem dolgoztak tolmácsként, nem ismerik a tolmácsolás releváns változóit, és nem veszik figyelembe őket a kísérlet megtervezésekor. Gile szerint a szinkrontolmácsolás kutatásának harmadik problémája a mintaválasztáshoz kapcsolódik. A tolmácsolás kutatásában nagyon ritkán lehetséges reprezentatív mintával dolgozni, a laboratóriumi vizsgálatokat általában kicsi és véletlenszerű mintákon végzik. Összegezve Gile három nagy kutatásmódszertani problémát vázol fel a szinkrontolmácsolás vizsgálatával kapcsolatban:

1. Milyen környezetben zajlottak a kutatások? Különösen olyan helyzetekben releváns, amikor tolmácsolók vagy kétnyelvűek végeznek tolmácsolási feladatot, vagy amikor a vizsgálatokat nem konferencián, hanem nyelvi laboratóriumban rögzítik.
2. Mennyire reprezentatív adatokkal dolgozunk? A szinkrontolmácsolást vizsgáló kutatások általában kis mintával dolgoznak, a minták nem feltétlenül reprezentatívak. Emellett a szinkrontolmácsolás során nagyon sok olyan változó van, amelyek befolyásolják a tolmácsolás eredményét és minőségét.
3. Az adatok számszerűsítésének problémája. Nagyon nehéz annak mérése, hogy mennyire sikerül átvinni a forrásnyelvi üzenetet a célnyelvre.

A fenti módszertani problémák megoldására Gile javaslatokat is tesz. Szerinte az adatok validitásának problémáját laboratóriumi és konferenciaközegben végzett felvételek összehasonlításával lehet kiküszöbölni. A kis mintával kapcsolatban Gile több megoldást is javasol. Az egyik az, ha tolmácsolók és profi tolmácsok teljesítményét hasonlítjuk össze. További lehetséges megoldás a vizsgálat megismétlése (*replication*), illetve más, már publikált tanulmányokban szereplő korpuszok használata. Az adatok leírásánál, számszerűsítésénél Gile a leíró statisztikai elemzéseket javasolja (1998: 86).

5.2 A jelen kötetben bemutatott kutatások módszertanának ismertetése

Jelen kötetben az explicitációs műveletek és a tolmácsolási munkamódok kapcsolatát vizsgáljuk. A vizsgálatok megtervezése során felmerültek a Gile által ismertetett módszertani problémák.

1. Milyen környezetben zajlottak a kutatások?

Mind a három ismertetett vizsgálat esetében nyelvi laboratóriumban rögzítettük a célnyelvi szövegeket, azaz az ökológiai validitás kárára, illetve a vizsgálatonként azonos forrásnyelvi szöveg és az azonos körülmények, vagyis a változók csökkentése javára döntöttünk.

2. Mennyire reprezentatív adatokkal dolgozunk?

Mind a három vizsgálatban kis mintával, végzős tolmácsoló hallgatók bevonásával dolgoztunk.

3. Az adatok számszerűsítésének problémája.

Mind a három ismertetett vizsgálat adatainak elemzésekor leíró statisztikai elemzéseket végeztünk.

A három vizsgálat során három tolmácsolási módban létrejött, angolról magyarra tolmácsoló célnyelvi szövegekben tekintjük át az explicitációs műveletek típusait és előfordulásuk gyakoriságát. Az adatok összevetésekor azonban figyelembe kell vennünk, hogy a három vizsgálatban a munkamód mellett a FNY-i szövegek és a résztvevők is különböztek. A három vizsgálatra vonatkozó adatokat az 5.1. táblázat foglalja össze.

Vizsgálat	Tolmácsolási mód	FNY-i szöveg témája	Résztvevők száma	Képzés típusa
6. fejezet	szinkrontolmácsolás (és fordítás)	A globális felmelegedés és az EU	6	posztgraduális szakirányú továbbképzés
7. fejezet	blattolás	English as a Lingua Franca	10	fordító és tolmács mesterképzés
8. fejezet	konszekutív tolmácsolás	Swansea University	7	fordító és tolmács mesterképzés

5.1. táblázat. A kötetben ismertetett három vizsgálat áttekintése

Az adatelemzés mind a három vizsgálatban hasonló volt. A CNY-i szövegek leírása után a CNY-i szövegekben meghatároztuk az explicitációs műveleteket Gumul (2006, 2017) alapján, majd összesítettük a különböző explicitációs műveletek gyakoriságának előfordulását.

Gumul (2006) a szakirodalom alapján 12 műveleti kategóriát különböztet meg, és saját korpuszának vizsgálata alapján ehhez további négy, tolmácsolás-specifikus kategóriát ad hozzá.

	Explicitációs műveletek	Gumul példái
1.	Kötőszavak hozzáadása	and, so, thus, although, despite etc.
2.	Explicitebb kohéziós eszköz használata	<u>and</u> they decided to wait > so they decided to wait
3.	Elmozdulás a lexikai kohézió felé	overlap between <u>them</u> > overlap between these sections
4.	Általános elem ismétlése helyett azonos elem ismétlése	a bridge across the Thames ... the north bank of the river > a bridge across the Thames ... the north bank of the Thames
5.	Elliptikus szerkezetek kiegészítése	... some of the consequences, and there were many of them, some [of the consequences] were very important
6.	Konkrétabb lexikai elem használata	say > accuse
7.	Módosítószók hozzáadása	serious psychological damage a strange mixture
8.	Tulajdonnév hozzáadása egy általános jelentésű főnévhez	every American citizen Ronald , the polar explorer
9.	Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	<u>this double focus</u> > this division into two urban centres
10.	Főneves szerkezetek igésítése	these demands are not <u>open to negotiation and discussion</u> > we will not negotiate or discuss these demands
11.	Metaforák magyarázata vagy helyettesítése hasonlatokkal	they stand <u>in a frightened lump</u> > they stand huddled together
12.	Plusz magyarázatok hozzáadása	the web page liberty.org
Tolmácsolás-specifikus explicitációs műveletek		
13.	Lexikai elemek ismétlése: olyan esetek, amelyek nem illenek bele a 3. vagy 4. kategóriába	
14.	A jelentés pontosítása: olyan elemek hozzáadása, amelyeket a megelőző szövegrészből vagy a kognitív kontextusból lehet kikövetkeztetni.	to save the victims > to dave the victims of the attack
15.	Körülírás: a körülírás elsődleges funkciója az, hogyan kell érteni a kimondottakat	as you probably know, it should be remembered

	Explicitációs műveletek	Gumul példái
16.	Diskurzus-szervező elemek beszáradása	I would like to begin with
17.	Rövidítések feloldása	saját kategóriák (Bakti 2018)
18.	Formulaszerű nyelvi elemek hozzáadása	saját kategóriák (Bakti 2018)

5.2. táblázat. Saját vizsgálatainkban használt kategóriák
(Gumul 2006, 2017 és Bakti 2018 alapján)

A kötetben szereplő szövegek elemzését Gumul kategóriái alapján, manuálisan végeztem el, az eredmények elemzésekor leíró statisztikai elemzéseket végeztem.

6.

EXPLICITÁCIÓ ANGOLRÓL MAGYARRA FORDÍTOTT ÉS SZINKRONTOLMÁCSOLT SZÖVEGEKBEN⁴

6.1 Bevezetés

A hatodik fejezetben ismertetett vizsgálatban egyazon forrásnyelvi angol szöveg magyarra szinkrontolmácsolt és fordított célnyelvi szövegeiben vizsgáljuk az explicitáció előfordulási formáit. A vizsgálat során az alábbi kutatási kérdésekre kerestük a választ:

1. Milyen explicitációs műveletek fordulnak elő a szinkrontolmácsolt és a fordított magyar szövegekben?
2. A fordított vagy a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben lesznek gyakoribbak az explicitációs műveletek?
3. Milyen eltérések és hasonlóságok lesznek a fordított és szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben előforduló explicitációs műveletek típusai között?

A vizsgálat során az alábbi hipotézisekkel dolgoztunk:

1. A korábban bemutatott korlátozó tényezők miatt az explicitációs műveletek gyakrabban fognak előfordulni a fordított célnyelvi szövegekben.
2. A korábban bemutatott korlátozó tényezők miatt a leggyakrabban előforduló explicitációs műveletek között lesz különbség a fordított és a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegek között, a szinkrontolmácsolt szövegeket inkább a logikai kapcsolatokat kihangsúlyozó kötőszavak hozzáadása fogja jellemezni Bakti (2013) és Gumul (2006) alapján.

6.2 Anyag és módszer

A vizsgálatban hat tolmácshallgató (4 férfi, 2 nő) vett részt, akik a Szegedi Tudományegyetem három féléves fordító és tolmács szakirányú továbbképzésének utolsó félévét is befejezték, a tolmács záróvizsgájuk előtt álltak. A hallgatók A nyelve magyar, B nyelve angol. A hallgatóknak két feladatot kellett teljesíteniük. Az első a szinkrontolmácsolási feladat volt, amely egy angol nyelvű politikai beszéd volt. A szinkrontolmácsolási

⁴ A fejezet alapjául szolgáló tanulmány eredeti megjelenési helye: Bakti Mária: *Explicitáció angolról magyarra fordított és szinkrontolmácsolt szövegekben*. In: Robin Edina – Zachar Viktor (szerk.): *Fordítás-tudomány ma és holnap*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018. 8–18.

feladathoz tartozó forrásnyelvi szöveg 570 szóból állt, témája a globális felmelegedés és az EU. A szöveget meglévő politikai beszédek alapján állítottuk össze. A hallgatók előre megkapták a témát és egy szószeretetet is a FNY-i beszéd kulcsszávaival. A második egy fordítási feladat volt, amelynél a forrásnyelvi szöveg 553 szóból állt. Lényegében azonos volt a két szöveg, a szinkrontolmácsolási feladat esetében azért volt hosszabb a FNY-i szöveg, mivel néhány esetben kitöltöttük az elliptikus szerkezeteket. A szövegek elemzésekor ezeket a rövid szakaszokat nem vettük figyelembe. A fordítási feladathoz a FNY-i szöveget a hallgatók e-mailben kapták meg, és a lefordított célnyelvi szövegeket is így küldték vissza. A felvételek nyelvi laborban készültek.

A szövegelemzés során az angolról magyarra szinkrontolmácsolt és fordított célnyelvi szövegekben megvizsgáltuk az explicitációs műveletek előfordulását; az elemzéshez Gumul (2006) kategóriáit használtam. Gumul a szakirodalom alapján több műveleti kategóriát különböztet meg (6.1. táblázat 1–11. sorai), saját korpuszának vizsgálata alapján ehhez további négy kategóriát ad hozzá (6.1. táblázat 12. sora). Saját elemzéseink alapján további két kategóriát vezettünk be, a rövidítések feloldását és a formulaszerű nyelvhasználatot, habár ezek a kategóriák képezhetik az 'egy forrásnyelvi elemnek a célnyelven több szó felel meg' műveleti kategória részét is. A 6.1. táblázat azokat a kategóriákat tartalmazza, amelyek előfordultak a fordított és szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben.

Explicitációs műveletek	Példák a célnyelvi szövegekből
Kötőszavak hozzáadása	FNYSZ: Societies dominated by fears and insecurity are not easy to reform: they are afraid of change. CNYSZF[T2]: Az olyan társadalmakat, amelyeket áthat a félelem és a bizonytalanság, nem olyan egyszerű megreformálni, mivel félnek a változástól.
Explicitebb kohéziós eszköz használata	FNYSZ: There is ample evidence that reforms work. CNYSZF[T3]: Kellő bizonyíték van arra, hogy ezek a reformok működnek.
Elmozdulás a lexikai kohézió felé	FNYSZ: societies dominated by fears and insecurity are not easy to reform: they are afraid of change. CNYSZT[T4]: ...és félnek a változó az emberek félnek a változástól.
Általános elem ismétlése helyett azonos elem ismétlése	FNYSZ: There is a long-term objective for what we have to do in order to fight climate change. The 30% cut in the emissions of developed countries by 2020... CNYSZT[T5]: Az a célkitűzés , hogy a fejlett országokban a kibocsátást harminc százalékkal csökkentjük...

Explicitációs műveletek	Példák a célnyelvi szövegekből
Elliptikus szerkezetek kiegészítése	FNYSZ: ...one of the most urgent problems in the eyes of both the public and the authorities. CNYSZT[T6]: ...az egyik legsürgöt_sürgetőbb probléma a nyilvánosság szemében és a hatóságok szemében is.
Konkrétabb lexikai elem használata	FNYSZ: I believe that this is a small price to pay... CNYSZF[T1]: Úgy gondolom, ez egy elenyésző ár.
Módosítószók hozzáadása	FNYSZ: Societies dominated by fears and insecurity are not easy to reform CNYSZF[T2]: az olyan társadalmakat, amelyeket áthat a félelem és a bizonytalanság, nem olyan egyszerű megreformálni.
Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	FNYSZ: But let me also mention the costs CNYSZF[T3]: Engedjék meg, hogy a költségekről is ejtsek pár szót
Főneves szerkezetek igésítése	FNYSZ: ...is a necessary step towards the longer term objective of reducing emissions by as much as 50%. CNYSZT[T6]: egy szükséges lépés, hogy elérjük a hosszú távú célokat,
Metaforák magyarázata vagy helyettesítése hasonlatokkal	FNYSZ: one of the most urgent problems in the eyes of the public CNYSZF[T1]: az egyik legégetőbb probléma mind a polgárok, mind pedig a hatóságok számára
Plusz magyarázatok hozzáadása	FNYSZ: Today, I would like to talk about the ambitions of the Commission... CNYSZF[T5]: Ma az Európai Bizottságnak az éghajlatváltozás problémájával ...
Körülírás	FNYSZ: First of all, it is important to note CNYSZT[T6]: Nos , először is fontos megjegyezni...
Rövidítések feloldása	FNYSZ: Emissions in the US are currently actually up by 15%. CNYSZT[T4]: Az Egyesült Államokban a károsanyag kibocsátás a valóságban 15%-kal növekedett.
Formulaszerű nyelvi elemek	FNYSZ: Thank you CNYSZST[T2]: Köszönöm a figyelmüket

6.1. táblázat. Gumul kategóriái a magyar célnyelvi szövegekből vett példákkal
(FNYSZ: forrásnyelvi szöveg, CNYSZF: fordított célnyelvi szöveg,
CNYSZT: szinkrontolmácsolt célnyelvi szöveg)

6.3 Eredmények

A 6.2. táblázat a szavak számát mutatja a fordított és a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben. Meglepő, hogy T5 és T6 esetében a szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek lényegesen hosszabbak, ezt valószínűleg a két hallgató egyéni tolmácsolási stílusa magyarázhatja, mivel ezek a hallgatók nagyon bőbeszédűen, sok ismétléssel tolmácsoltak. Az átlagértékek azt mutatják, hogy a fordított és szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegek átlagos szószáma közel azonos, a fordított szövegek átlagosan csak négy szóval hosszabbak.

Tolmács	CNYSZ SZT	CNYSZ F
T1	447	464
T2	455	467
T3	451	475
T4	377	482
T5	529	460
T6	530	462
Átlag	464,8	468,3

6.2. táblázat. Szavak száma a szinkrontolmácsolt (CNYSZ SZT) és a fordított (CNYSZ F) célnyelvi szövegekben

A kutatási kérdés pontosabb megválaszolását segíti a CNY-i szövegek 100 szavára jutó explicitációs művelet kiszámítása. Az eredményeket a 6.3. táblázat mutatja. A táblázat adatai szerint minden hallgató esetében több explicitációs művelet jutott a fordított CNY-i szöveg 100 szavára, mint a szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek 100 szavára.

Tolmács	Szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek		Fordított CNY-i szövegek	
	E	E/100 CNY-i szó	E	E/100 CNY-i szó
T1	25	5,59	35	7,54
T2	17	3,73	35	7,49
T3	22	4,87	39	8,21
T4	15	3,97	32	6,63
T5	25	4,72	26	5,65
T6	26	4,9	25	5,4

6.3. táblázat. Az összes (E) és a 100 szóra jutó explicitációs műveletek (E/100 CNY-i szó) száma a célnyelvi szövegekben

A művelési típusok százalékos eloszlását a fordított és a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben a 6.4. táblázat mutatja. Az eredmények szerint a **fordított** célnyelvi szövegekben a leggyakoribb explicitációs művelet az, amikor egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg (25,6%). A második leggyakoribb művelet a módosítószók hozzáadása (15,1%), a harmadik helyen a főneves szerkezetek igésítése (14%) áll, a negyedik helyen pedig a FNY-inél konkrétabb nyelvi elem használata (13,6%).

A **szinkrontolmácsolt** CNY-i szövegekben a leggyakoribb explicitációs művelet a főneves szerkezetek igésítése (34,7%), a második leggyakoribb az, amikor a tolmács egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elemet feleltet meg (12,3%). A harmadik helyen a módosítószók hozzáadása (11,5%) áll, ezt követi a rövidítések feloldása (10,8%). A részleteket a 6.4. táblázat mutatja.

Explicitációs műveletek	Szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek	Fordított CNY-i szövegek
Kötőszavak hozzáadása	1,5	4,7
Explicitebb kohéziós eszköz használata	0	0,5
Elmozdulás a lexikai kohézió felé	1,5	1,6
Általános elem ismétlése helyett azonos elem ismétlése	0,8	0
Elliptikus szerkezetek kiegészítése	7,7	5,7
Konkrétabb lexikai elem használata	7,7	13,6
Módosítószók hozzáadása	11,5	15,1
Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	12,3	25,6
Főneves szerkezetek igésítése	34,7	14
Plusz magyarázat hozzáadása	0	1
Metaforák magyarázata	2,3	2,6
Körülírás	3,8	3,6
Formulaszerű nyelvhasználat	5,4	5,2
Rövidítések feloldása	10,8	6,8
Összesen	100	100

6.4. táblázat. A leggyakoribb explicitációs műveletek a szinkrontolmácsolt és a fordított célnyelvi szövegekben

Az összegzett adatok után ismertetem az egyéni különbségeket is. A szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben előforduló explicitációs műveletek gyakoriságát mutatja a 6.5. táblázat.

Explicitációs műveletek	T1	T2	T3	T4	T5	T6
Kötőszavak hozzáadása	4	0	0	0	4	0
Elmozdulás a lexikai kohézió felé	0	5,8	0	6,7	0	0
Általános elem ismétlése helyett azonos elem ismétlése	0	0	0	0	4	0
Elliptikus szerkezetek kiegészítése	0	5,8	0	13,3	8	19,2
Konkrétabb lexikai elem használata	12	5,8	4,5	13,3	4	7,7
Módosítósók hozzáadása	16	11,9	18,2	0	20	0
Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	8	23,6	18,2	6,7	8	11,5
Főneves szerkezetek igésítése	36	29,7	36,5	33,3	32	38,6
Metaforák magyarázata	0	5,8	4,5	0	4	0
Körülírás	8	0	4,5	0	4	3,8
Formulaszerű nyelvhasználat	4	5,8	9,1	6,7	0	7,7
Rövidítések feloldása	12	5,8	4,5	20	12	11,5
Összesen	100	100	100	100	100	100

6.5. táblázat. Explicitációs műveletek szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegenként

A táblázat adataiból jelentős egyéni eltérések láthatóak, azonban minden tolmácsolásnál a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben a leggyakoribb explicitációs művelet a főneves szerkezetek igésítése. A 6.6. táblázat a fordított célnyelvi szövegekben mutatja az explicitációs műveletek eloszlását.

Explicitációs műveletek	T1	T2	T3	T4	T5	T6
Kötőszavak hozzáadása	2,8	8,6	7,7	3,1	3,8	0
Explicitebb kohéziós eszköz használata	0	0	2,6	0	0	0
Elmozdulás a lexikai kohézió felé	2,8	0	0	0	3,8	4
Elliptikus szerkezetek kiegészítése	2,8	8,6	5,1	9,45	7,7	0
Konkrétabb lexikai elem használata	22,9	14,4	10,25	12,5	7,7	12
Módosítósók hozzáadása	20	22,9	10,25	15,6	11,6	8
Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	20	17,15	25,26	15,6	38,6	44
Főneves szerkezetek igésítése	14,45	17,15	12,8	15,6	7,7	16
Plusz magyarázat hozzáadása	0	0	0	3,1	3,8	0
Metaforák magyarázata	2,8	2,8	2,6	0	3,8	4

Explicitációs műveletek	T1	T2	T3	T4	T5	T6
Körülírás	2,8	2,8	5,1	9,45	0	0
Formulaszerű nyelvhasználat	5,85	2,8	7,7	3,1	7,7	4
Rövidítések feloldása	2,8	2,8	10,25	12,5	3,8	8
Összesen	100	100	100	100	100	100

6.6. táblázat. Explicitációs műveletek fordított célnyelvi szövegenként

A fordított szövegek esetében már változatosabb a kép, hat hallgató közül négynél a leggyakoribb az egy forrásnyelvi elem értelmének több célnyelvi elem megfeleltetése művelet. Egy hallgató estében a leggyakoribb művelet a konkrétabb lexikai elem használata (T1), míg a T2 hallgató esetében a módosítósók hozzáadása volt a leggyakoribb explicitációs művelet.

6.4 Összegzés

Vizsgálatunkban az explicitációs műveleteket elemeztük egyazon angol szöveg magyarra szinkrontolmácsolt és magyarra fordított célnyelvi szövegeiben. A fordított szövegekben gyakoribbak voltak az explicitációs műveletek, mint a szinkrontolmácsolt szövegekben, azaz az első hipotézisünk beigazolódott.

A szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben a leggyakoribb explicitációs művelet a főneves szerkezetek igésítése volt. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a szinkrontolmácsok befejezetlen input alapján dolgoznak, és a munkájukat megkönnyíti az alany-állítmány kapcsolatok létrehozása. A fordított célnyelvi szövegekben a fordítók leggyakrabban azt a műveletet alkalmazták, mely szerint egy forrásnyelvi elem értelmét több célnyelvi elemmel adták vissza, ezt követte a módosítósók hozzáadása és a főneves szerkezetek igésítése. Így második hipotézisünk nem igazolódott be.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a két vizsgálat (Bakti 2013 és Gumul 2006) más szövegtípusokat vizsgált, így vizsgálatunk tanulsága az is, hogy a forrásnyelvi szöveg típusa is meghatározhatja az előforduló explicitációs műveleteket.

7.

EXPLICITÁCIÓS MŰVELETEK ANGOLRÓL MAGYARRA BLATTOLT SZÖVEGEKBEN⁵

7.1 Bevezetés

A blattolás (*sight translation*) olvasott forrásnyelvi szöveg szóbeli fordítása a célnyelvre, melynek során a tolmács folyamatosan látja a forrásnyelvi szöveget, ám a figyelmét a forrásnyelvi szöveg percepciója, a célnyelvi szöveg produkciója és az önellenőrzési folyamatok között kell megosztania. A szinkrontolmácsolással ellentétben a blattolás során a tolmács határozza meg a tolmácsolás sebességét.

Gile energiamodellje (1995: 183) szerint a blattolás során mentális energia szükséges az olvasás, a beszédprodukció és a koordinálás folyamataihoz, azonban azt is hozzáteszi, hogy a szinkrontolmácsolástól eltérően a blattolás során a tolmácsok látják a forrásnyelvi szöveget, így annak megjegyzésére nem használnak el figyelmi kapacitást. Azonban azt is megjegyzi, hogy a blattolás során a tolmácsolási egység meghatározása különösen fontos, főleg az olyan, szintaktikailag különböző nyelvek esetében, mint az angol és a magyar. A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a szinkrontolmácsolásra jellemző korlátozó tényezők közül a blattolás során a következők vannak jelen: a rendelkezésre álló memória vagy figyelmi kapacitás korlátozott volta és az eltérő szintű háttértudás a tolmács és a forrásnyelvi szöveg előadója (vagy blattolás esetén a szöveg írója) között. Ezek a tényezők meghatározhatják azt, hogy milyen típusú explicitációs műveletek jellemzik majd a blattolást, ahol a tolmács teljesítményét nem korlátozza a rendelkezésre álló idő, és könnyebben előre tudja tervezni a tolmácsolási folyamatot.

A jelen vizsgálatban a következő kutatási kérdésekre szeretnék választ találni:

1. Milyen explicitációs műveletek jellemzik az angolról magyarra blattolt célnyelvi szövegeket?
2. Mennyiben tér el ez az explicitációs mintázat a szinkrontolmácsolás célnyelvi szövegekben található explicitációs mintázattól?
3. A blattolás során a tolmácsok az explicitációt vagy az implicitációt részesítik előnyben?

5 A fejezet alapjául szolgáló tanulmány eredeti megjelenési helye: Bakti Mária: *Explicitációs műveletek megjelenése angolról magyarra blattolt szövegekben*. In: Tóth Szergej – Rozgonyiné Molnár Emma (szerk.): *Prózától a líráig*. Íráskor Nagy L. János tiszteletére. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2016. 263–271.

Az első kérdésre szövegelemzéssel, a másodikra saját eredményeim és Gumul (2006) eredményeinek összevetésével kerestem választ, a harmadik kérdés eldöntéséhez pedig a FNY-i szöveg három kiválasztott elemének fordításait elemeztem.

A vizsgálat során a következő hipotézisekkel dolgoztam:

1. A blattolás és a szinkrontolmácsolás eltérő természete és korlátozó tényezői miatt különbségek lesznek a két tolmácsolási típust jellemző explicitációs mintázatban; a szinkrontolmácsolásra jellemző, főleg kohéziós eszközökből álló mintázattól eltérően a blattolás során olyan explicitációs műveletek is fellépnek, amelyek plusz információt adnak a forrásnyelvi szöveghez.
2. Klaudy aszimmetria-hipotézise alapján azt várom, hogy a fordítókhoz hasonlóan a tolmácsok is előnyben részesítik az explicitációt az implicitációval szemben, mivel ez a tolmácsolástípus átmenetet képez a fordítás és a tolmácsolás között.

7.2 Anyag és módszer

A vizsgálatban 10 fordító és tolmács mesterszakos hallgató vett részt, mind a tíz hallgató tolmács specializációra járt. A hallgatók átlagéletkora 25,3 év, anyanyelvük (A nyelvük) magyar. Három hallgató első idegen nyelve (B nyelve) az angol, hét hallgató második idegen nyelve (C nyelve) az angol. A vizsgálatban 8 nő és 2 férfi vett részt.

A hallgatók átlagosan 19,3 éve tanulják B nyelvüket, C nyelvüket 12,8 éve. A tíz hallgató közül hárman jártak már olyan országban, ahol az angol a hivatalos nyelv, egy hallgató tanulás céljából, egy munka céljából töltött 1–4 hét közötti időt olyan országban, ahol az angolt beszélik, míg egy hallgató nyaralás céljából járt ilyen országban. A tíz hallgató közül négynek volt tapasztalata angolról magyarra tolmácsolásban. A 7.1. táblázat foglalja össze a vizsgálatban részt vevő hallgatók legfontosabb adatait: a hallgatók neve mellett feltüntettük a hallgatók életkorát, nemét, B és C nyelvét; azt, hogy mióta tanulja az adott nyelvet, valamint korábbi tolmácsolási tapasztalatát is.

Hallgató	Életkor	Ffi / Nő	B nyelv	C nyelv	Tapasztalat
A hallgató	23	nő	EN /20	ESP /6	B>A, A>B, C>A
B hallgató	23	ffi	EN /20	DE /20	B>A, A>B
C hallgató	25	nő	FR /7	EN /14	B>A, A>B
D hallgató	27	nő	FR /13	EN /17	B>A, A>B
F hallgató	24	nő	ESP / 10	EN /15	nincs
H hallgató	23	nő	ESP /9	EN /9	B>A
K hallgató	30	nő	EN /18	IT /12	B>A, C>A
T hallgató	25	nő	FR /10	EN /3	B>A, A>B
W hallgató	25	ffi	DE /15	EN /17	B>A, A>B C>A
Z hallgató	28	nő	DE /25	EN /15	B>A, A>B

7.1. táblázat. Hallgatói adatok. (EN: angol, DE: német, ESP: spanyol, IT: olasz, FR: francia, B>A: tolmácsolási tapasztalat B nyelvről A nyelvre, A>B: tolmácsolási tapasztalat A nyelvről B nyelvre, C>A: tolmácsolási tapasztalat C nyelvről A nyelvre)

A hallgatók öt feladatot kaptak. Először arra kértük őket, hogy röviden beszéljenek magyar nyelven az angol nyelv szerepéről a világban, az angol, mint lingua franca (*English as a Lingua Franca, ELF*) szerepéről és arról, hogy az angol nyelv egyre növekvő szerepének milyen következményei lehetnek a tolmácsszakmára nézve. Erre a feladatra tudtak előzetesen készülni, de azt kértük, hogy ne írják le előre a gondolataikat, hanem szabadon beszéljenek a témáról. Ezután következett a blattolási feladat, az angol szöveg témája az angol, mint lingua franca volt. A harmadik feladat konszekutív tolmácsolási feladat volt angolról magyarra, a forrásnyelvi szöveg egy interjú volt az angol, mint lingua franca és a tolmácsolás kapcsolatáról. Ezután a hallgatók spontán beszédét rögzítettük; ebben a feladatban arra kértük őket, hogy beszéljenek a tolmácsolási feladatokról, arról, hogy mit találtak könnyűnek vagy éppen nehéznek benne. Végül kérdőívet töltöttek ki nyelvtudásukról és háttértudásukról, valamint tolmácsolási tapasztalataikról. A hallgatók magyarra blattolt, tolmácsolt és magyar nyelvű spontán és félspontán beszédprodukciónak rögzítettük és leírtuk.

A szövegelemzés során az angolról magyarra blattolt célnyelvi szövegekben megvizsgáltam az explicitációs műveletek előfordulását, az elemzéshez Gumul (2006) kategóriáit használtam. Gumul 16 kategóriát különböztet meg, a 7.2. táblázat azokat a kategóriákat tartalmazza, amelyek előfordultak a blattolt célnyelvi szövegekben.

Explicitációs műveletek	Példák a célnyelvi szövegekből
Kötőszavak hozzáadása	FNYSZ: Where is it used? CNYSZ[B]: De hol is használják?
Explicitebb kohéziós eszköz használata	FNYSZ: ... and addition of extra vowels CNYSZ[B]: míg a magánhangzók, plusz magánhangzókat adnak bele
Elmozdulás a lexikai kohézió felé	FNYSZ: How is it used? CNYSZ[F]: De mire is használják a lingua francát ?
Általános elem ismétlése helyett azonos elem ismétlése	FNYSZ: ...as a form of linguistic imperialism. This term... CNYSZ[D]: mint az imperializmus nyelve. Ez a kifejezés tehát, hogy az imperializmus nyelve...
Elliptikus szerkezetek kiegészítése	FNYSZ: Zimbabwe, among many others . CNYSZ [T]: Zimbabwe és számos másik ország .
Konkrétabb lexikai elem használata	FNYSZ: English has long been a tool... CNYSZ [Z]: ... fejezte ki ...
Módosítószók hozzáadása	FNYSZ: differs from Standard English in a number of ways. CNYSZ[F]: különbözik a standard angoltól, még hozzá sokféleképpen.
Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	FNYSZ: Below you will find... CNYSZ [D]: A most következőkben
Főneves szerkezetek igésítése	FNYSZ: ...with the publication of Robert Phillipson's influential book CNYSZ [K]: amikor Robert Phillipson nagy hatással bíró könyve megjelent ...
Plusz magyarázat hozzáadása	FNYSZ: as "Frank" was a common designation for all... CNYSZ[C]: a frank kifejezés a...

7.2. táblázat. Gumul kategóriái a magyar célnyelvi szövegekből vett példákkal
(FNYSZ: forrásnyelvi szöveg, CNYSZ: célnyelvi szöveg)

7.3 A szövegelemzés eredményei

Először a célnyelvi szavak számát és a CNY-i szövegekben előforduló explicitációs műveleteket vizsgáltam meg. *C hallgató* CNY-i szövege volt a legrövidebb (375 szó), *H hallgató* CNY-i szövege volt a leghosszabb (497 szó). A CNY-i szövegek átlagos hossza 437,1 szó volt. Az angol B nyelvű hallgatók CNY-i szövegeinek átlagos hossza 462 szó volt, az angol C nyelvű hallgatóké pedig 426,4.

Gumul (2006) kategóriái alapján osztályoztam a CNY-i szövegekben előforduló explicitációs műveleteket. *F hallgató* CNY-i szövegében található a legtöbb explicitációs

művelet (43), *A hallgató* CNY-i szövegében található a legkevesebb (18). Átlagosan 28,5 explicitációs művelet található a CNY-i szövegekben, az angol B nyelvű hallgatóknál az átlag 30, az angol C nyelvű hallgatók esetében 27,8.

Ezután az adatok könnyebb összehasonlíthatósága érdekében kiszámoltam a CNY-i szöveg 100 szavára jutó explicitációs műveletek számát is. *A hallgató* esetében a legalacsonyabb ez a szám, 4,04 explicitációs művelet jut 100 CNY-i szóra, *F hallgató* esetében a legmagasabb ez az érték, nála 9,03 explicitációs művelet jut 100 CNY-i szóra. Ezeket az eredményeket a 7.3. táblázat foglalja össze.

Hallgatók	CNY-i szavak száma	Explicitációs műveletek	100 szóra jutó explicitációs művelet
A hallgató	445	18	4,04
B hallgató	479	42	8,76
C hallgató	357	23	6,44
D hallgató	470	34	7,23
F hallgató	476	43	9,03
H hallgató	497	26	5,23
K hallgató	462	30	6,49
T hallgató	400	25	6,25
W hallgató	364	22	6,04
Z hallgató	421	22	5,22
Átlag	437,1	28,5	

7.3. táblázat. Explicitációs műveletek előfordulási gyakorisága a célnyelvi szövegekben

Ezután osztályoztam a CNY-i szövegekben előforduló explicitációs műveleteket. A 7.4. táblázat alapján látható, hogy a leggyakoribb explicitációs műveletek a blattolt célnyelvi szövegekben a főneves szerkezetek tagmondatokkal (igés szerkezetekkel) való helyettesítése, módosítószók hozzáadása, plusz magyarázat hozzáadása és kötőszavak hozzáadása voltak. A meglévő kategóriákhoz még egy kategóriát hozzáadtam, mégpedig a melléknevek felsőfokának használatát, mivel a hallgatók több esetben használták ezt a megoldást a FNY-i szövegben található melléknevek tolmácsolásakor.

Explicitációs művelet típusa	%
Főneves szerkezetek igésítése	28,1
Módosítószók hozzáadása	23,85
Plusz magyarázat hozzáadása	18,25
Kötőszavak hozzáadása	10,2
Konkrétabb lexikai elem használata	9,1
Elliptikus szerkezetek kiegészítése	3,85
Elmozdulás a lexikai kohézió felé	2,8
Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	1,75
Melléknevek felsőfokának használata	1,4
Explicitebb kohéziós eszközök	0,35
Általánosabb elem helyett azonos elem ismétlése	0,35
Összesen	100

7.4. táblázat. Explicitációs műveletek a blattolt CNY-i szövegekben

A blattolt célnyelvi szövegek explicitációs műveleteinek mintázatát összehasonlítottam a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegek explicitációs műveleteinek mintázatával. Gumul (2006) eredményei szerint a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben a leggyakoribb explicitációs művelet a kötőszavak hozzáadása volt (38,8%), ezt követte a főneves szerkezetek igésítése (11,1%), általános elem ismétlése helyett azonos elem ismétlése (9,9%). A szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben a módosítószók hozzáadása és a magyarázatok hozzáadása kevésbé volt gyakori, míg a blattolt szövegeket inkább ezek a műveletek jellemezték. A 7.5. táblázat a két tolmácsolási típusban előforduló explicitációs műveletek gyakoriságát hasonlítja össze.

Explicitációs műveletek	Blattolt CNY-i szövegek	Szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek (Gumul 2006)	Szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek (jelen kötet 6. fejezet)
Főneves szerkezetek igésítése	28,1	11,1	34,7
Módosítószók hozzáadása	23,85	4,2	11,5
Plusz magyarázatok hozzáadása	18,25	0,8	0
Kötőszavak hozzáadása	10,2	38,8	1,5
Konkrétabb lexikai elem használata	9,1	0,4	7,7
Elliptikus szerkezetek kiegészítése	3,85	5	7,7
Elmozdulás a lexikai kohézió felé	2,8	5,2	1,5
Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	1,75	1,5	12,3
Melléklevek felsőfoka	1,4	0	0
Explicitebb kohéziós eszközök	0,35	1,2	0
Általánosabb elem helyett azonos elem ismétlése	0,35	9,9	0,8
Egyéb	0	21,9	22,3
Összesen	100	100	100

7.5. táblázat. Explicitációs műveletek blattolt és szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben

7.4 Az esettanulmányok elemzésének eredményei

Az aszimmetria-hipotézis tesztelésére három részt választottam ki a forrásnyelvi szövegből. Az első az ELF rövidítés, az *English as a Lingua Franca*, azaz „angol, mint közvetítő nyelv” rövidítése.

A második és a harmadik kiválasztott részben a FNY-i szöveg példákat tartalmaz az angol mint lingua franca használatáról. Ezeknek a példáknek a CNY-i megfelelőit is elemeztem abból a szempontból, hogy milyen explicitációs műveletet alkalmaznak a tolmácsok a blattolás során. A második kiválasztott rész: FNYSZ: ...novel use of morphemes (such as *importancy* or *smoothfully*) [a morfémák újszerű használata, mint az *importancy* {fontosságosság} vagy a *smoothfully* {finomanság}]. A harmadik kiválasztott rész: FNYSZ: ...Many instances of ELF also incorporate across-the-board third-person singular usage (such as “He go to the store”) [az ELF-ben gyakran nem teszik ki a kötelező végződést egyes szám harmadik személyben (pl. He go to the store {Ő menni boltba})].

Először azt vizsgáltam meg, hogy a hallgatók milyen műveleteket alkalmaznak az ELF rövidítés tolmácsolásakor. Ez a rövidítés hét alkalommal fordul elő a forrásnyelvi szövegben, első előfordulásakor megmagyarázzák, ezután már csak a rövidítés fordul elő a FNY-i szövegben. A blattolás során a hallgatók különböző műveleteket használtak az ELF rövidítés tolmácsolásakor. A legtöbb esetben felbontották a rövidítést, és a teljes ‘angol mint lingua franca’ kifejezés szerepel a CNY-i szövegekben. A második leggyakoribb megoldás az volt, hogy a hallgatók az ELF rövidítést használták, minden magyarázat nélkül. Az is előfordult, hogy a hallgatók a lingua franca magyar megfelelőjét, a *közvetítő nyelv* kifejezést használták az ELF rövidítés helyett. A legtöbb esetben a hallgatók a teljes kifejezést (angol mint lingua franca) használták. Ez az eredmény alátámasztani látszik Klaudy aszimmetria-hipotézisét (Klaudy 2001), mivel a hallgatók által használt fordítási műveletek közül négy (85%) explicitációs műveletnek tekinthető. Az ELF rövidítés tolmácsolásánál előforduló fordítási műveleteket a 7.6. táblázat foglalja össze.

Fordítási művelet	%
Rövidítés felbontása (English as a lingua franca, Lingua franca, ELF, azaz angol mint lingua franca)	63,6
Nincs magyarázat (ELF)	15
Rövidítés helyett teljes magyar megfelelő (<i>közvetítő nyelv</i>)	13,4
A rövidítés kihagyása	8,4
Összesen	100

7.6. táblázat. Az ELF rövidítés blattolásánál alkalmazott műveletek

Ezután megvizsgáltam a második kiemelt FNY-i rész magyarra fordításait: **such as *importancy* or *smoothfully***... a következő mondatból: “...novel use of morphemes (such as *importancy* or *smoothfully*)”. A tíz hallgatóból három kihagyta ezt a példát, három hallgató pedig plusz magyarázatot fűzött ehhez a példához: „mint például az ‘importancy vagy ‘smoothfully’ szavak, amelyek a standard angolban nem léteznek”

(*K hallgató*). Két hallgató minden változtatás nélkül átvette ezeket a FNY-i szavakat a CNY-i szövegbe, egy hallgató általánosabb kifejezést használt, egy pedig új FNY-i ekvivalenseket talált ki:

„...a morfémák újszerű használatában, mint például *fontosságosság* vagy *finoman-ság* kifejezéseknél” (*A hallgató*).

A fenti öt művelet közül csak kettő (plusz magyarázat hozzáadása, magyar megfelelő kitalálása), azaz az esetek 40%-a tekinthető explicitációnak, így ez az eredmény nem támasztja alá az aszimmetria-hipotézist. Az eredmények a 7.7. táblázatban láthatóak.

Művelet	Hallgatók száma	%
Kihagyás	3	30
Plusz magyarázat hozzáadása	3	30
Zéró változtatás	2	20
Általánosabb kifejezés használata	1	10
Magyar kifejezés megalkotása	1	10
Összesen	10	100

7.7. táblázat. Az *importancy or smoothfully* példa blattolásánál alkalmazott fordítási műveletek

Ezután a '*He go to the store*' példa tolmácsolásánál alkalmazott fordítási műveleteket vizsgáltam meg, a példa a következő mondatban található: "Many instances of ELF also incorporate across-the-board third-person singular usage (such as "**He go to the store**")". A blattolt CNY-i szövegekben öt hallgató magyarázatot adott a célnyelvi szöveghez, négyen kihagyták a példát, egy hallgató pedig rosszul fordította. *B hallgató* a következő magyarázatot építette be a CNY-i szövegbe: „Sok esetben az angol mint a lingua franca magába foglalja az egyes szám harmadik személy használatát, nem megfelelő használatát, mint például az angol mondat '*He go to the store*'". A fordítási műveletek között nem lehet egyértelműen kimutatni az explicitáció túlsúlyát (lásd 7.8. táblázat), azaz ezek az eredmények nem támasztják alá egyértelműen az aszimmetria-hipotézist (Klaudy 2001).

Fordítási művelet	Hallgatók száma	%
Plusz magyarázat hozzáadása	5	50
Kihagyás	4	40
Félrefordítás	1	10
Összesen	10	100

7.8. táblázat. A '*He go to the store*' példa blattolása során alkalmazott fordítási műveletek

7.5 Összegzés

A jelen vizsgálatban a blattolt szövegekben előforduló explicitációs műveleteket vizsgáltuk. A leggyakrabban előforduló explicitációs műveletek a blattolt szövegekben a főneves szerkezetek igésítése, módosítósók hozzáadása, plusz magyarázat hozzáadása és kötőszók hozzáadása. Ez az explicitációs mintázat eltér a szinkrontolmácsolás során megfigyelhető mintázattól (Gumul 2006), ahol a kötőszavak hozzáadása volt a leggyakoribb explicitációs művelet, és az explicitebb kohéziós eszközök használatának aránya is magasabb volt, mint a blattolt szövegekben. A blattolt célnyelvi szövegekben előforduló explicitációs mintázatot összevethetjük a 6. fejezetben bemutatott saját vizsgálatunk eredményeivel is. A szinkrontolmácsolás során a leggyakoribb explicitációs művelet a főneves szerkezetek igésítése, ezt követte az a művelet, melynek során egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg, a harmadik helyen pedig a módosítósók hozzáadása állt. Ebben az összehasonlításban a két tolmácsolási munkamódban végrehajtott explicitációs műveletek típusaiban már nagyobb hasonlóságot találunk: a főneves szerkezetek igésítése és a módosítósók hozzáadása mind a két munkamódot jellemezte. Így a hipotézis csak részben igazolódott, a kérdés tisztázásához további vizsgálatok szükségesek.

A vizsgálatban elvégzett három esettanulmány azt mutatta, hogy a tolmácsok blattolás során az explicitáció mellett implicitációs műveleteket is elvégeznek. Ennek ellenére második hipotézisem is csak részben igazolódott. Az aszimmetria-hipotézis (Klaudy 2001) alapján azt vártam, hogy a blattolás során a tolmácsok előnyben részesítik az explicitációt az implicitációval szemben. Az általam vizsgált három esetből ez csak egy esetben igazolódott be egyértelműen, ezért ennek a kérdésnek a tisztázása további vizsgálatokat igényel.

8.

EXPLICITÁCIÓ KONSZEKUTÍVAN TOLMÁCSOLT CÉLNYELVI SZÖVEGEKBEN

8.1 Bevezetés

A jelen fejezetben az explicitációnak az angolról magyarra konsekutív módon tolmácsolás szövegekben való megjelenését vizsgálom. A konsekutív tolmácsolás során a többi tolmácsolási módtól eltérően a tolmácsot kevésbé korlátozza a rendelkezésre álló idő a tolmácsolás második, szövegproduktív szakaszában. Ezenfelül a tolmács befejezett input alapján dolgozik, egy teljes, sokszor több mondat hosszúságú forrásnyelvi szakasz alapján. Így a tolmácsolást jellemző korlátozó tényezők közül teljességében csak az eltérő háttértudás korlátja jellemzi.

Jelen vizsgálatban a következő kérdésekre szeretnék választ találni:

1. Milyen explicitációs műveletek jellemzik az angolról magyarra konsekutívan tolmácsolás célnyelvi szövegeket?
2. Mennyiben tér el ez az explicitációs mintázat a szinkrontolmácsolás és blattolt célnyelvi szövegekben található explicitációs mintázattól?

Az első kérdés megválaszolásához elemzem a konsekutívan tolmácsolás CNY-i szövegeket, míg a második kérdés esetében az eredményeket összehasonlítom a 6. és 7. fejezetben ismertetett kutatások eredményeivel.

A vizsgálat során a következő hipotézissel dolgoztam: a konsekutív tolmácsolási módban gyakoribb és változatosabb lesz az explicitáció előfordulása, mivel a konsekutív tolmácsolás két szakaszra bontható: az aktív elemzés és a jegyzetelés, illetve a célnyelvi előadás szakaszaira, így a tolmácsnak több ideje lesz arra, hogy feldolgozza, elemezze a szöveget, és felmérje, hogy hol van szükség esetleges kiegészítésre, magyarázatra.

8.2 Anyag és módszer

A vizsgálatban 7 tolmácsoló vett részt, 5 nő és 2 férfi. Átlagéletkoruk a felvételek készítésekor 23,28 év volt. A tolmácsolók konsekutív tolmácsolásáról a felvételek a mesterképzés negyedik félévének befejezése után, a záróvizsga előtt készültek. A hallgatók A nyelve magyar, B nyelve angol (3 hallgató), spanyol (4 hallgató); a C nyelvük angol (4 hallgató), olasz (1 hallgató), német (1 hallgató) és francia (1 hallgató).

A felvételek készítésekor 15,28 éve tanultak angolt, a B nyelvessék 14,3 éve, a C nyelvessék 16 éve.

A hallgatók a Swansea egyetemről szóló, 511 szavas szöveget tolmácsoltak angolról magyarra, 10 részletben. A szöveg célja az egyetem bemutatása és hallgatók toborzása az egyetemre. A hét konsekutívan tolmácsolt célnyelvi szöveg jellemzőit a 8.1. táblázat mutatja.

Hallgató	Szavak száma
E hallgató	456
L hallgató	393
Ma hallgató	487
Mi hallgató	533
Pe hallgató	442
S hallgató	416
W hallgató	439

8.1. táblázat. A konsekutívan tolmácsolt célnyelvi szövegek jellemzői

Az adatelemzés során a rögzített célnyelvi szövegeket leírtam, és manuálisan elemeztem az explicitációs műveleteket, az elemzéshez Gumul 2006-os kategóriáit használtam. A 8.2. táblázat a konsekutívan tolmácsolt CNY-i szövegekben előforduló explicitációs műveleteket mutatja be példákkal.

Explicitációs műveletek	Példák
Kötőszavak hozzáadása	FNYSZ: First, the University. CNYSZ (E): Tehát , akkor először beszéljünk az egyetemről
Plusz magyarázatok hozzáadása	FNYSZ: In 2014 Swansea University was 'University of the Year' in the United Kingdom CNYSZ (L): ...az egyetem elnyerte az Egyesült Királyság legjobb egyeteme díját .
Diskurzussszervező elemek beszúrása	FNYSZ: Then the University notifies you whether you are to be offered a place, you are to be invited for an interview, or whether the university is unable to offer you a place. CNYSZ (Ma): Ezt követően a Swansea egyetem fog visszajelezni, és itt három lehetséges opció van . Vagy azt fogják mondani, hogy tudnak számodra helyet biztosítani, vagy esetleg behívnak egy interjúra, vagy hogy jelenleg nem tudnak neked helyet biztosítani.
Főneves szerkezetek igésítése	FNYSZ: Then I'm going to continue by outlining our areas of study. CNYSZ (E): ...néhány szakot, amelyet elvégezhetünk ezen az egyetemen
Konkrétabb lexikai elem használata	FNYSZ: The academic year at Swansea has three terms. CNYSZ (Ma): A Swansea Egyetemen három féléves rendszerben működik az oktatás.
Körülírás	FNYSZ: In 2014 Swansea University was 'University of the Year' in the United Kingdom CNYSZ: (MiZo): ...és arra fontos még megemlítenünk azt, hogy az egyetem 2014-ben az év egyeteme volt az Egyesült Királyságban.

8.2. táblázat. A konszekutívan tolmácsolt CNY-i szövegekben előforduló explicitációs műveletek példákkal

8.3 Eredmények

A hét célnyelvi szövegben összesen 242 explicitációs műveletet adatoltam 3175 szó esetében, így a 100 szóra eső explicitációs műveletek száma 7,622.

A következő táblázat a 100 szóra eső explicitációs műveletek gyakoriságát mutatja.

Hallgató	Szavak száma	Explicitációs műveletek száma	Explicitációs műveletet / 100 szó
E hallgató	456	41	8,99
L hallgató	393	35	8,90
Ma hallgató	487	42	8,62
Mi hallgató	533	55	10,32
Pe hallgató	442	21	4,75
S hallgató	416	25	6,01
W hallgató	439	23	5,24

8.3. táblázat. Explicitációs műveletek előfordulásának gyakorisága

Ezek után összesítettem, hogy melyek voltak a leggyakrabban előforduló explicitációs műveletek a konszekutívan tolmácsolt célnyelvi szövegekben (lásd 8.4. táblázat). A konszekutívan tolmácsolt célnyelvi szövegekben a leggyakrabban a kötőszavak hozzáadása művelet fordult elő, ezt követte a plusz magyarázatok hozzáadása és a diskurzusszervező elemek beszúrása. A negyedik leggyakoribb művelet a főneves szerkezetek igésítése volt. Előfordult még a konkrétabb lexikai elem használata és a körülírás is.

Explicitációs műveletek	Gyakoriság
Kötőszavak hozzáadása	19,8%
Plusz magyarázatok hozzáadása	12,4 %
Diskurzusszervező elemek beszúrása	12,4 %
Főneves szerkezetek igésítése	9,1 %
Konkrétabb lexikai elem használata	7,5 %
Körülírás	7%

8.4. táblázat. A leggyakoribb explicitációs műveletek a konszekutívan tolmácsolt CNY-i szövegekben

Az eredményeket összevethetjük a hetedik és nyolcadik fejezetben ismertetett vizsgálatok eredményeivel is (lásd 8.5. táblázat).

Explicitációs műveletek	Konszekutívan tolmácsolt CNY-i szövegek	Blattolt CNY-i szövegek (jelen kötet 7. fejezet)	Szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek (Gumul 2006)	Szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek (jelen kötet 6. fejezet)
Főneves szerkezetek igésítése	9,1	28,1	11,1	34,7
Módosítószók hozzáadása	6,6	23,85	4,2	11,5
Plusz magyarázatok hozzáadása	12,4	18,25	0,8	0
Kötőszavak hozzáadása	19,8	10,2	38,8	1,5
Konkrétabb lexikai elem használata	7,5	9,1	0,4	7,7
Elliptikus szerkezetek kiegészítése	0,8	3,85	5	7,7
Elmozdulás a lexikai kohézió felé	5,4	2,8	5,2	1,5
Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	6,2	1,75	1,5	12,3
Melléknévek felsőfoka	0	1,4	0	0
Explicitebb kohéziós eszközök	5	0,35	1,2	0
Általánosabb elem helyett azonos elem ismétlése	0	0,35	9,9	0,8
Egyéb	27,2	0	21,9	22,3
Összesen	100	100	100	100

8.5. táblázat. A leggyakrabban előforduló explicitációs műveletek összehasonlítása

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a konszekutívan tolmácsolt célnyelvi szövegekben előforduló explicitációs műveletek 27%-a az *egyéb* kategóriába esik. Az *egyéb* kategóriába tartozó műveletek például a diskurzusszervező elemek beszúrása és a körülírás. Ezek Gumul (2006) szerint az úgynevezett tolmácsolás-specifikus explicitációs műveletek. Hallgatók szerinti előfordulási gyakoriságukat a 8.6. táblázat tekinti át.

Hallgató	Körülírás (%)	Diskurzussszervező elemek beszúrása (%)
E hallgató	4,8	12,2
L hallgató	5,7	2,9
Ma hallgató	7,14	23,8
Mi hallgató	14,5	5,5
Pe hallgató	4,7	19
S hallgató	4	16
W hallgató	0	13

8.6. táblázat. A tolmácsolás-specifikus explicitációs műveletek előfordulásának gyakorisága hallgatónként

A táblázat adatai jelentős egyéni eltéréseket mutatnak, bizonyos hallgatók esetében mindkét művelettípus viszonylag gyakran fordul elő, míg más hallgatóknál az előfordulási gyakoriságuk relatíve alacsony.

8.4 Összegzés

A konszekutív tolmácsolás során a többi tolmácsolási módtól eltérően a tolmácsot kevésbé korlátozza a rendelkezésre álló idő a tolmácsolás második, szövegproduktív szakaszában. Ezenfelül a tolmács befejezett input alapján dolgozik, egy teljes, sokszor több mondat hosszúságú forrásnyelvi szakasz alapján. Így a tolmácsolást jellemző korlátozó tényezők közül teljességében csak az eltérő háttértudás korláta jellemzi. Ennek eredményeként más jellegű explicitációs műveletek jellemzik ezt a tolmácsolási munkamódot, és a műveletek előfordulásának gyakorisága is eltér a blattolt és a szinkron-tolmácsolt célnyelvi szövegektől.

Vizsgálatunkban a 100 szóra jutó explicitációs műveletek száma 7,62 volt. Eredményeink azt mutatják, hogy a leggyakoribb explicitációs műveletek a kötőszavak hozzáadása, a plusz magyarázatok hozzáadása és a diskurzussszervező elemek beszúrása voltak.

Az egyéni adatok elemzése azt mutatja, hogy jelentős eltérések vannak személyenként mind a 100 szóra jutó explicitációs művelet értékében (min. 4,75, max. 10,32), mind az egyéni explicitációs műveletek mintázatában.

A blattolt és a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekkel összehasonlítva elmondhatjuk, hogy a konszekutívan tolmácsolt célnyelvi szövegekben hangsúlyosabban megjelennek a tolmácsolás-specifikus explicitációs műveletek, és ebben a munkamódban a legmagasabb a célnyelvi szöveg 100 szavára jutó explicitációs műveletek száma.

9. EMPIRIKUS VIZSGÁLATAINK EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A *Tolmácsolás és explicitáció* című kötetben három tolmácsolási munkamódban (szinkrontolmácsolás, blattolás, konszekutív tolmácsolás) született célnyelvi szövegekben vizsgáltuk az explicitációs műveletek gyakoriságát. Gile (1995) és Seeber (2011) kognitív modelljei alapján azt vártuk, hogy az eltérő munkamódok eltérő korlátozó tényezői (Gumul 2017) eltérő mennyiségű mentális energiát igényelnek, illetve kognitív terhet jelentenek a tolmácsok számára, ennek eredményeképpen a különböző tolmácsolási munkamódokat eltérő explicitációs műveletmintázat fogja jellemezni.

Eredményeink megfelelnek a várakozásoknak. A 100 szóra jutó explicitációs művelet száma a szinkrontolmácsolt CNY-i szövegekben volt a legkisebb (4,63), ezt követték a blattolt célnyelvi szövegek, ahol a 100 szóra jutó explicitációs műveletek száma 6,52 volt. A legmagasabb adat a konszekutívan tolmácsolt célnyelvi szövegekre adódott (7,62).

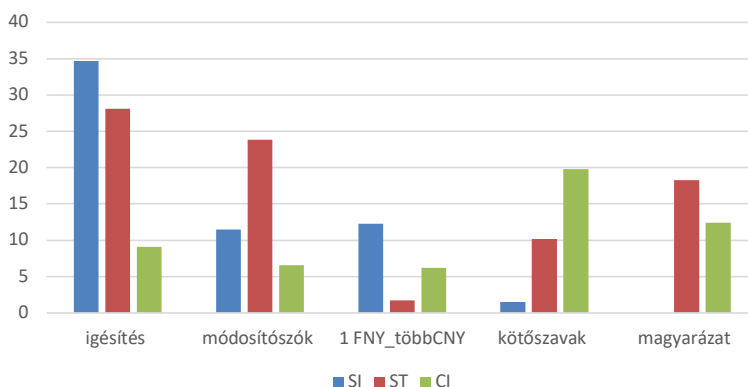
Különbségek voltak a tolmácsolási munkamódok között a leggyakrabban előforduló explicitációs műveletek tekintetében is.

Explicitációs műveletek	Konszekutívan tolmácsolt CNY-i szövegek (jelen kötet 8. fejezet)	Blattolt CNY-i szövegek (jelen kötet 7. fejezet)	Szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek (jelen kötet 6. fejezet)
Főneves szerkezetek igésítése	9,1	28,1	34,7
Módosítószók hozzáadása	6,6	23,85	11,5
Plusz magyarázatok hozzáadása	12,4	18,25	0
Kötőszavak hozzáadása	19,8	10,2	1,5
Konkrétabb lexikai elem használata	7,5	9,1	7,7
Elliptikus szerkezetek kiegészítése	0,8	3,85	7,7

Explicitációs műveletek	Konszekutívan tolmácsolt CNY-i szövegek (jelen kötet 8. fejezet)	Blattolt CNY-i szövegek (jelen kötet 7. fejezet)	Szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek (jelen kötet 6. fejezet)
Elmozdulás a lexikai kohézió felé	5,4	2,8	1,5
Egy FNY-i elem értelmének több CNY-i elem felel meg	6,2	1,75	12,3
Egyéb	32,2	2,1	23,1
Összesen	100	100	100

9.1. táblázat. Az explicitációs műveletek előfordulásának gyakorisága a különböző tolmácsolási munkamódokban

A szinkrontolmácsolt szövegeket leginkább a főneves szerkezetek igésítése, a módosítószók hozzáadása és a jelentések felbontása jellemezte, hasonlóan a blattolt célnyelvi szöveghez, ahol szintén a főneves szerkezetek igésítése, a módosítószók hozzáadása és a plusz magyarázatok hozzáadása voltak a leggyakoribb explicitációs műveletek. A konszekutívan tolmácsolt célnyelvi szövegeket a kötőszavak hozzáadása, a plusz magyarázatok hozzáadása és a diskurzussszervező elemek beszúrása jellemezte. A 9.1. ábra a leggyakrabban előforduló explicitációs műveleteket mutatja a három tolmácsolási módban.

9.1. ábra. A leggyakoribb explicitációs műveletek a három tolmácsolási munkamódban (SI: szinkrontolmácsolás, ST: blattolás, CI: konszekutív tolmácsolás)

Fontos megjegyezni, hogy az összesített eredmények nagy egyéni különbségeket takarnak, így összhangban vannak Gumul (2017) eredményeivel, aki hangsúlyozza a tolmácsok egyéni explicitációs stílusának létezését.

Eredményeink összehasonlításával kapcsolatban néhány korlátozó tényezőt is meg kell említenünk. Az eredményként kapott eltéréseket nem csak a tolmácsolási munkamód eltérő mennyiségű mentális energiaigénye, illetve eltérő kognitív terhelése okozhatta, hiszen a három vizsgálatban nem azonos hallgatók vettek részt, illetve a FNY-i szövegek is eltérőek voltak.

IRODALOM

- Agrifoglio, M. 2004. Sight translation and interpreting. A comparative analysis of constraints and failures. *Interpreting*, 6(1): 43–67.
- Bakti M. 2009. Relevanciaelmélet a gyakorlatban. Néhány gondolat a pragmatika és a szinkrontolmácsolás kapcsolatáról. In Lendvai E. (szerk.) *Translatologia Pannonica I.* Pécs: PTE BTK Fordítás-tudományi Kutatóközpont – Szláv Filológia Tanszék, 16–23.
- Bakti M. 2013. Explicitáció és szinkrontolmácsolás. In Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 65–75.
- Bakti M. 2016. Explicitációs műveletek megjelenése angolról magyarra blattolt szövegekben. In Tóth Sz., Rozgonyiné Molnár E. (szerk.) *Prózától a líráig. Írások Nagy L. János tiszteletére.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 263–271.
- Bakti M. 2018. Explicitáció angolról magyarra fordított és szinkrontolmácsolás szövegekben. In Robin, E., Zachar, V. (szerk.) *Fordítástudomány ma és holnap.* Budapest: L'Harmattan Kiadó, 8–18
- Barik, H. C. 1972. Interpreters Talk a Lot, Among Other Things. *Babel*, 18(1): 3–10.
- Barik, H. C. 1973. Simultaneous Interpretation: Qualitative and Linguistic Data. *Language and Speech*, 16(3): 237–70.
- Baumgarten, N. Meyer, B., Demet, Ö. 2008. Explicitness in Translation and Interpreting: A Critical Review and Some Empirical Evidence (of an Elusive Concept). *Across Languages and Cultures*, 9(2): 177–203.
- Blum-Kulka, S. 1986/2000. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In Lawrence Venuti (ed.) *The Translation Studies Reader.* London and New York: Routledge, 298–313.
- Bóna, J., Bakti, M. 2020. The Effect of Cognitive Load on Temporal and Disfluency Patterns of Speech. Evidence from Consecutive Interpreting and Sight Translation. *Target*, 32 (3): 126-150. doi: 10.1075/target.19041.bon.
- Chen, S. 2017. The Construct of Cognitive Load in Interpreting and its Measurement. *Perspectives*, 25(4): 640–657. DOI:10.1080/0907676X2016.1278026.
- Chernov, G. 2004. *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. A probability-prediction model.* Amsterdam: John Benjamins.
- Chesterman, A. 2011. Translation universals. In Dorslaer, L., Gambier, Y. (eds.) *Handbook of Translation Studies.* Amsterdam: John Benjamins, 175–179.
- Dam, H. 2010. Consecutive interpreting. In Dorslaer, L., Gambier, Y. (eds.) *Handbook of Translation Studies.* Amsterdam: John Benjamins, 75–79.
- Diriker, E. 2015. Simultaneous interpreting. In F. Pöchhacker (ed.) *The Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies.* London: Routledge, 382–385.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explication in the Translation Process.* Amsterdam: John Benjamins.

- Fabbro, F., Gran, L. 1994a. Neurolinguistic Research in Simultaneous Interpretation. In Gambier, Y., Gile, D., Taylor, C. (eds.) *Conference Interpreting: Current Trends in Research*. Amsterdam: John Benjamins, 9–27.
- Fabbro, F., Gran, L. 1994b. Neurological and Neuropsychological Aspects of Polyglossia and Simultaneous Interpretation. In Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds.) *Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam Philadelphia: John Benjamins, 273–317.
- G. Láng Zs. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon: a hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica.
- Garzone, G., Viezzi, M. 2002. Introduction. In Garzone, G., Viezzi, M. (eds.) *Interpreting in the 21st Century. Challenges and Opportunities*. Amsterdam: John Benjamins, 1–11.
- Gerver, D. 1976. Empirical Studies of Simultaneous Interpretation: A Review and a Model. In Brislin, R. (ed.) *Translation. Application and Research*. New York: Gardner Press, 165–207.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Gile, D. 1997. Interpretation Research: Realistic Expectations. In Klaudy, K., Kohn, J. (eds.) *Transfere necesse est*. Budapest: Scholastica, 43–52.
- Gile, D. 1998. Observational Studies and Experimental Studies in the Investigation of Conference Interpreting. *Target*, 10(1): 69–93.
- Gile, D. 2000. Issues in Interdisciplinary Research into Conference Interpreting. In Englund-Dimitrova, B., Hyltenstam, K. (eds.) *Language Processing and Simultaneous Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins, 89–106.
- Gile, D. 2015a. The Contributions of Cognitive Psychology and Psycholinguistics to Conference Interpreting. A Critical Analysis. In Ferreira, A., Schwieter, J. (eds.) *Psycholinguistic Inquiries into Translation and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins, 41–64.
- Gile, D. 2015b. Effort Models. In F. Pöchhacker (ed.) *The Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London: Routledge, 135–137.
- Gile, D. 2020. The Effort Models and Gravitational Model. Clarifications and update. <https://www.researchgate.net/publication/344204364> (letöltés: 2022. október 1.)
- Goldman-Eisler, F. 1968. Sequential Temporal Patterns and Cognitive Processes in Speech. *Language and Speech*, 10(3): 122–132.
- Goldman-Eisler, F. 1972. Segmentation of Input in Simultaneous Translation. *Journal of Psycholinguistic Research*, 1(2): 127–140.
- Gósy, M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gumul, E. 2006. Explicitation in Simultaneous Interpreting: A Strategy or a By-product of Language Mediation? *Across Languages and Cultures*, 7(2):171–190.
- Gumul, E. 2015. Explicitation. In Franz Pöchhacker (ed.) *The Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London: Routledge, 155–156.
- Gumul, E. 2017. *Explicitation in Simultaneous Interpreting. A Study into the Explicitating Behaviour of Trainee Interpreters*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Harris, B. 1994. A Taxonomic Survey of Professional Interpreting. Poszter az 1994. augusztusi finn-orosz, turkui “What do we know and how?” c. tolmácsolástudományi konferencián.

- Herbert, J. 1952. *The Interpreter's Handbook: How to Become a Conference Interpreter*. Geneva: Georg.
- Isham, W. 1994. Memory for Sentence Form after Simultaneous Interpretation: Evidence for both for and against Deverbalization. In Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds.) *Bridging the Gap. Empirical Research into Simultaneous Interpretation*. Amsterdam: John Benjamins, 191–211.
- Ishikawa, L. 1999. Cognitive Explicitation in Simultaneous Interpreting. In Lugris, A., Ocampo F. (eds.) *Anovar-anosar, estudios de traducción e interpretación*. Vigo: Universidade de Vigo, 231–258.
- Jones, R. 1998. *Conference Interpreting Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány*, 1(2): 5–22.
- Klaudy, K. 1998. Explicitation. In Mona Baker (ed.) *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 80–84.
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF, 371–378.
- Klaudy K. 2004. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Krüger, R. 2014. From S-explicitation to T-explicitation? Tracing the development of the explicitation concept. *Across Languages and Cultures*, 15(2): 153–175.
- Lambert, S. 2004. Shared Attention during Sight Translation, Sight Interpretation and Simultaneous Interpretation. *Meta*, 49(2): 294–306.
- Laviosa-Braithwaite, S. 1998. Universals of translation. In Mona Baker (ed.) *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, New York: Routledge, 288–294.
- Lederer, M. 1978. Simultaneous Interpretation – Units of Meaning and other Features. In Gerver, D., Sinaiko, W. (eds.) *Language Interaction and Communication*. New York: Plenum Press, 323–332.
- Levelt, W. 1989. *Speaking. From Intention to Articulation*. MIT: Cambridge, Mass.
- Marco, J. 2012. An analysis of explicitation in the Covalt Corpus: The Case of the Substituting Pronoun *One(s)* and its Translation into Catalan. *Across Languages and Cultures*, 13(2): 229–246.
- Moser, B. 1978. Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and its practical Application. In Gerver, D., Sinaiko, W. (eds.) *Language Interaction and Communication*. New York: Plenum Press, 353–368.
- Moser-Mercer, B. 2002. Process Models in Simultaneous Interpretation. In Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds.) *The Interpreting Studies Reader*. London: Routledge, 148–161.
- Németh D., Pléh Cs. 2001. Nyelvfeldolgozás, munkaemlékezet és tolmácsolás. *Fordítástudomány*, 3(1): 40–53.
- Nord, C. 1997. *Translating as a Purpuseful Activity. Functionalist Approaches Explained*. Manchester, UK: St. Jerome Publishing.
- Oléron, P., Nanpon, H. 1965/2002. Research into Simultaneous Transaltion. In Pöchhacker, F. and Shlesinger, M. (eds.) *The Interpreting Studies Reader*. London: Routledge, 42–50.
- Olohan, M., Baker, M. 2000. Reporting *That* in Translated English. Evidence for Subconscious Processes of Explicitation? *Across Languages and Cultures*, 1(2): 141–158.
- Paradis, M. 2000. Prerequisites to a Study of Neurolinguistic Processes involved in Simultaneous Interpreting. A Synopsis. In Englund-Dimitrova, B., Hyltenstam, K. (eds.) *Language Processing*

- and *Simultaneous Interpreting: Interdisciplinary Perspectives*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 17–24.
- Pöchhacker, F. 1994. *Simultandolmetschen als komplexen Handeln*. Tübingen: Gunter Narr.
- Pöchhacker, F. 2003. Going social? On pathways and Paradigms in Interpreting Studies. In Pym, A., Shlesinger, M., Jettmarová, Z. (eds.) *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins, 215–232.
- Pöchhacker, F. 2004. *Introducing Interpreting Studies*. London and New York: Routledge.
- Pöchhacker, F. 2010. Interpreting. In Dorslaer, L. and Gambier, Y. (eds.) *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins, 154–157.
- Pöchhacker, F. 2016. *Introducing Interpreting Studies. Second edition*. London and New York: Routledge.
- Pöchhacker, F. 2022. *Introducing Interpreting Studies. Third edition*. London and New York: Routledge.
- Robin, E. 2013. Az explicitáció következményei és etikája. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 49–64.
- Roy, C. 2000. *Interpreting as a Discourse Process*. Oxford: Oxford University Press.
- Rozan, J.-F. 1956. *La prise de notes en interprétation consécutive*. Geneva: Georg.
- Seeber, K. 2011. Cognitive Load in Simultaneous Interpreting: Existing Theories – New Models. *Interpreting*, 13(2): 176–204. DOI: 10.1075/intp.13.2.02see
- Seeber, K. 2013. Cognitive Load in Simultaneous Interpreting: Measures and Methods. *Target*, 25(1): 18–32. doi: 10.1075/target.25.1.03see
- Seeber, K. 2015. Cognitive Load. In F. Pöchhacker (ed.) *The Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London: Routledge, 60–61.
- Seleskovitch, D. 1978. Language and Cognition. In Gerver, D., Sinaiko, W. (eds.) *Language Interaction and Communication*. New York: Plenum Press, 333–341.
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
- Setton, R. 2007. Staying relevant: Interpreting in the information age. In Pöchhacker, F. Jakobsen, A., Mees, I. (eds.) *Interpreting Studies and Beyond: A tribute to Miriam Shlesinger*. Fredriksberg: Samfundslitteratur, 53–72.
- Shlesinger, M. 1989. Extending the theory of translation to interpreting: Norms as a case in point. *Target*, 1(1): 111–115.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in Cohesion in Simultaneous Interpreting. *The Translator*, 1(2): 193–214.
- Shlesinger, M. 2000. Interpreting as a Cognitive Process: How can we know what really happens? In *Tapping and Mapping the Processes of Translation and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins, 3–15.
- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies. New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam: John Benjamins.
- Szabari K. 1999. *Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Szegh H. 2017. Harmadik kód a tolmácsolásban: Létezik tolmácsolási szöveg? *Fordítástudomány*, 19(1): 60–74.

- Tang, F. 2018. *Explicitation in Consecutive Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins.
- Tirkkonen-Condit, S. 2004. Unique items – over- or under-represented in translated language? In Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: John Benjamins, 177–186.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Veresné Valentinyi K. 2006. Az explicitációs hipotézis tesztelése blattolt szövegeknél. In Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem, 62–69.
- Vinay, J.-P., Darbelnet, J. 1958/1995. *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Wadensjö, C. 1998. *Interpreting as Interaction*. London and New York: Longman.
- Zagar Galvão, E. 2009. Speech and gesture in the booth – a descriptive approach to multimodality in simultaneous interpreting. In D. De Crom (ed.) *Translation and the (Trans)formation of Identities. Selected Papers of the CETRA Research Seminar in Translation Studies*. <http://www.arts.kuleuven.be/cetra/papers> (letöltés: 2020. augusztus 13.)

Kiadó:

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Felelős kiadó: *Forró Lajos igazgató*
Terjedelem: 8 ív (B5)

Nyomdai kivitelezés:
Innovariant Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: *Drágán György*
www.innovariant.hu
www.facebook.com/Innovariant